

VALLOMÁS

FRANÇOIS GACHOT*

EGY ELMÚLT ORSZÁG EMLÉKEI — I.

Egy országot éppúgy el lehet veszíteni, mint egy kedves hozzátartozót, brutális és abszurd, végül is érthetetlen módon. Huszonöt esztendei szenvedélyes ragaszkodás és hűség után szembefordulhat az emberrel a sorsa, amelyet ő maga tudatosan választott magának — s anélkül, hogy bárki másra haragudhatnánk, mint arra a vak gépezetre, mely őt a száműzöttek sorába iktatja, ha éppen el nem tiporja, mint annyi mást. Egy évembe telt, amíg úgy-ahogy kigyógyultam az ország s a barátok elvesztéséből, akiket kénytelen voltam elhagyni. S igazi gyógyulás volt-e ez? Nem egészen bizonyos.

1924 novemberére. Mit jelentett számomra az a szó, hogy Magyarország abban a pillanatban, amikor a Quai d'Orsay ama szerve, melyet akkor „A külföldi francia intézmények igazgatóságának” neveztek, állást ajánlott Budapesten? Előzőleg néhány hónapon át Jean Cocteau mellett az önkéntes titkár szerepét játszottam, s akkor én adtam át neki azt a franciául fogalmazott kérést, melyet az általam Párizsban elsőként ismert magyar, Tihanyi Lajos írt, illetve egy francia barátjával íratott: hogy el akarja készíteni Cocteau portréját. Még elsőkötetes szerző sem voltam, hiszen *Jeux de dames* című vékonyka novelláskötetem éppen nyomás alatt volt a *Nouvelle Revue Française* kiadásában, amikor távozásomat Jacques Rivière-nek

* A szerző 1924 és 1949 között különböző hivatalos francia kulturális funkciókban 25 esztendőt töltött Magyarországon, ahonnan a koncepciók perke kapcsán, koholt vádak alapján, kiutasították. A haladó magyar művészet legtovább jelentékeny képviselőjének személyes barátja, itt következő és hasábjainkon folytatandó emlékezései-ben e kapcsolatokról számol be.

és Jean Paulhan-nak bejelentve először hallottam a nevét Gide, Claudel, Proust magyar tolmácsolójának: Gyergyai Albertnek, akinek üdvözlétüket küldték. Az ő meleg, baráti fogadása és szüntelen lángú barátsága nyitották előttem tágra a magyar irodalom kapuját, még mielőtt a nyelvet megtanultam volna. Elsősorban a *Nyugat* kapuját. Akadhattam volna-e jobb meszterre, felkészültebb szellemre, nagylelkűbben megértő kritikusra és fordítóra, aki egyformán otthonos a két ország szellemi életében és irodalmi folyamataiban? Ha most itt kifejezem hálámat neki, annak a szellemi kalauznak, akire kivételes szüksége volt az én fiatalságomnak, s egyben annak a magas kultúrájú, pedantéria nélküli tudományú, országa határain túl is elismert tehetségű embernek, aki minden képességét ama nagy ügynek szentelte, hogy idegen írók legjelentősebb műveit propagálja, tulajdonképpen az iránta való elismerésemnek csak igen kis részét fejezhetem ki.

Az ő révén ismertem meg Osvátot, a kompromisszum nélküli irodalom-vallás laikus pópáját, akinek bölcs ítélkezése a tömegetől távol, egy kávéház félhomályában működött, mint egy remete barlangjában, az Operához közel, az akkori Andrassy úton.

A Centrál kávéház heti összejövetelei Babits körül mindig emlékezetembe idézték párizsi létezésem utolsó hónapjainak összejöveteleit, a Boulard utcában Jacques és Isabelle Rivière lakásán, Gide körül, ahol a *Nouvelle Revue Française* törzsgárdája szokott összegyűlni, s ahová engem is befogadtak. De e két összejövetel hangulati különbsége jól megmutatta e két szellemi elit különbségeit is számomra: mindkettő egyaránt egy-egy folyóirat körül csoportosult, de közülök a francia tökéletes magabiztossággal, nemzetközi sugárzására támaszkodva működött, míg a magyar, európai hivatása ellenére, elsősorban önmagára hajolva; hiszen ekkor még a francia kiadók közül úgyszólván senki nem törődött azzal, hogy léteznek magyar szerzők is a világon.

Milyen csoda révén tudta Babits leküzdeni azt az örök akadályt, amelyet veleszületett féltékenységén kívül az is jelentett

számára, hogy egy olyan nyelven kellett kifejeznie magát, melynek ugyan minden árnyalatát ismerte, akár az olaszét vagy az angolét, de amelyet szinte soha azelőtt nem beszélt? Engem e nyelven mégis be tudott fogadni bizalmasai körébe. Prózai műveinek egy részét német fordítások segítségével (a *Gólyakalifát*, a *Kártyavárt*) előbb ismertem meg, mint költészetét. És el kell mondanom, hogy ha bizonyos idővel később, Rónai Pál segítségével némely költeményét át tudtam tenni franciára az *Europe* folyóirat számára úgy, hogy ez Babits tetszését is megnyerte, akkor ez csak a szellemi ozmózis egy fajtája révén sikerült. Azáltal, hogy a Nemzeti Múzeum közelében levő lakásán gyakran láthattam Török Sophie társaságában, hogy egyre jobban leigázott nemes alakja, mely emberi természetével tökéletes harmóniában volt — költői lényegéből hatolt át valami belém, s ez nyitotta meg az utat ahhoz, hogy megértsem azt a szómágiát, mely verseiből áradt.

Talán tíz esztendeje is lehet, hogy a Seuil kiadónál megjelent Magyar Költői Antológia számára lefordítottam a *Danaidákat*. Annak az antológiának, amelynek a szerencsétlen Gara László barátom élete utolsó éveit áldozta. E fordítás közben előttem volt az a csontra soványodott arc, az a lázas szem, az a szinte zengés nélküli hang, amelyen felolvasta nekem Esztergomban a *Balázsolás* szívszaggató versét. Mily messze hangzik ma s mily különös előérzet fejeződik ki nagy regénye címében: *A halálfiái!* Van-e még egy országa Európának, amelynek ily véresen, ily korán amputálták le legjobb költőit?

Kosztolányit éppoly szenvedélyesen érdekelték a morfológia és a szintaxis kérdései, mint a művek tartalma, éppoly barátja volt a nyelvi különosságoknak, mint a grammatikai problémáknak, magatartásában mégsem volt senmi professzoros. Szeretett játszani a szavakkal, mint a gondolatokkal. A krónikás tehetsége abban nyilatkozott meg, hogyan tudott kiemelni apró tényeket, melyek különben elkerülték volna a figyelmünket, vagy amelyeknek igazi horderejét nélküle sose fogtuk volna fel. S talán a költőnél is jobban feltárta magát a prózai tehetség a szavaiban, hiszen mestere volt annak a művészetnek,

hogyan lehet szavakba foglalni egy alakot, akinek sajátos mozgását, gesztusait a műélvezők raffinált örömeivel fejezte ki. Humora — mely egyaránt távol volt Karinthy bohóckodásaitól és Móricz maró megjegyzéseitől — gyakran zamatos idézetekben nyilatkozott meg, melyekkel nemcsak ismeretei széles körét tárta fel, de annak a csodálatos képességének is kifejezése volt, hogyan tudta asszimilálni a francia, német, angol és spanyol kultúrát. De a nyugati kultúrákat élvező irodalmár lelkének mélyebb rétegeiben ott éltek azok a magok, amelyekből kihajtott az eleven *Édes Anna*. Nem bízott a jövőben; egyszer budai házáról beszélt nekünk, a kedves otthonról, hol oly gyakran találkoztunk, s azt mondta feleségemnek és nekem: „Ez hamarosan üres grund lesz.” Tíz év sem telt el, s hogy kijöttünk a Deák téri pincéből az ostrom után, a bombázások után, első sétánkon láttuk, hogy jóslata beteljesedett.

Mit meséljek Karinthyról? Talán csak egy szellemességét a sok közül. Hatvany Lajos vacsorát adott a Budapesten átutazó Louis Martin-Chauffier tiszteletére, aki akkor éppen Gide összes műveit rendezte sajtó alá a Pléiade kiadás számára. Gyergyai és Martin-Chauffier beszélgetésében természetesen újra meg újra előfordult Gide neve. Ekkor Karinthy, aki folyton hallgatott, hirtelen felkiáltott: „Gide! Gide! Mit zsidóztok (Gide-óztok) állandóan!”

Sokat köszönhetek Déry Tibornak. Többet is, mint azt a csodálatot, amelyet a még nyomdába nem került *Befejezetlen mondat* kézírata azonnal felkeltett bennem, s amelyet az újra olvasás csak megerősített, nem is olyan régen. E regényt ma is igen magas helyre teszem az utolsó ötven év világirodalmában. Az írott mű által fölkellett érzelem természetesen találkozott barátságunk megtermékenyítő légkörével. Ez utóbbit éreztem akkor, amikor együtt fordítottuk Kassák, Illyés és mások verseit, amikor a Német Kommunista Párt nácik elleni utolsó berlini harcáról mesélt és megmutatta azokat a lapokat, amelyeket e harcoknak szentelt. Emlékemben maradt az utazó Déry képe, ahogy ő maga mesélte el megérkezését egy kis

olasz városba. Az egyetlen idegen volt, aki kijött a pályaudvarról, kezében nehéz bőrönddel, s már a konfliskocsisok fal-kája vette körül, akik kiáltozva kísérték kocsijukkal szállodája ajtajáig, remélve, hogy a hőség és a fáradtság végül is leküzdí takarékoságát. A Horthy-rendszer undorító és abszurd pört indított ellene, mert magyarrá fordította Gide *Retour de l'URRSS* című könyvét; börtönből szabadulása másnapján Déry, a nagy dohányos, legalább annyira élvezte, hogy cigarettáról cigarettára gyűjthet nálunk, mint azt, hogy újra megtalálta a szabadságot. Börtönelményeit elmondva állandóan vissza-visszatért a dohány gyötrő szomjúságára, amitől jobban szenvedett, mint a rákényszerített szűzességtől.

Hogyan feledhetném el azt az estét, amely során bemutatott Füst Milánnak? Füst akkor még nem volt a *Feleségem története* szerzője, csak az első kötetek csodálatos költője, s rögtön megéreztem benne, hogy a gúny révén próbál fölé emelkedni a keserűségnek, amelyet az olvasók hiánya vált ki belőle. Nem a védekezés egy formája volt-e, amikor elmesélte az arcát gyötrő ideggörcs történetét? Ezt az ideggörcsöt éppen hogy le tudta küzdeni az 1914-es háború kezdetére, amikor újra sorozóbizottság elé kellett mennie. Mivel nem érzett magában harci szellemet, egész napon át gyakorolta saját korábbi arc-rángását. A katonarvos, amint látta a rángó arcot, meg volt győződve arról, hogy szimuláns, és ceruzájával Füst szemé felé szúrta. Ő büszkén folytatta arcrángásait. — Szolgálatra alkalmatlan! — Újra szép az élet, gondolta a költő, midőn e veszélyes helyről kiment. Nem kell lemeszáróltassam magam a fronton és a görcsömnek is vége. Jól beugrattam őket. S ekkor egy áruház nagy üveglaka elé érve meglátta önmagát. Lehetséges ez? Ideggörcse újra szabályosan rángatta az arcát és soha többé el nem hagyta, bármivel próbálkozott is. Valahányszor a továbbiakban találkoztam Füsttel, és idegen irodalmakról beszélgettünk — akkor még a *Feleségem története* nem jelent meg franciául —, minden íróbarát közül nála éreztem legerősebben egyfelől a büszkeséget, hogy olyan néphez tar-tozhatik, melyet lényegi különösségei elválasztanak minden

mástól, de azt az elfojtott haragot is, hogy olyan nyelvi elszigeteltségre kényszerül így a magyar költészet, amely elvágja költőit a világ áramaitól.

És Déry nélkül megszerezhettem volna-e Kassák Lajos barátságát, aki azután később felkért, hogy legyek a munkatársa a *Munka* c. folyóiratnak, és így lehetővé tette számomra, hogy korunk két legnagyobb zeneszerzőjével, Sztravinszkijjal és Bartókkal személyes kapcsolatba kerüljek? Kassák — akinek szép önéletrajza, az *Egy ember élete* egy olyan világba, olyan tapasztalatokhoz vezetett el, amelyekhez különben sose jutottam volna, amely szinte teljesen ismeretlen volt előttem — olyan jelenség volt, mint amilyennek eleve elképzeltem: kompromisszum nélküli lélek, aki a költészet új avantgard-konceptióját dolgozta ki éppen ebben az időben, egy olyan költészetét, mely különböző, látszólag ellentétes világok elemeinek összeolvasztásán dolgozik.

Sajnálom, de nem nagyon ismertem József Attilát. Pedig meglátogattam, és elhozta *Medvetánc* c. kötetét. Eleven beszélgetésbe bonyolódunk, sok mindenről szó esett, a francia költészetéről, különösen Villonról meg egyetemi tanulmányairól, de ennek az első érintkezésnek nem lett másnapja, ha nem számítok néhány véletlen találkozást, melyekből igazi kapcsolat sosem lett. Bizonyára az én hibám volt, ha a nélkülözhetetlen érzelmi áram nem indult meg közöttünk. Ezzel kapcsolatban hadd említsem meg, hogy bár különböző korszakokban újra meg újra kísérletet tettem rá, sosem sikerült lefordítanom József Attila egyetlen versét sem. Ez az anyag számomra még ellenállóbbnak bizonyult, mint Ady versei, amelyekkel szintén többször kísérleteztem, talán egy próbálkozásomat kivéve mindig siker nélkül, és akinek eddig őszintén szólva még egyetlen fordítása vagy átköltése sem elégített ki, bárki volt is az alkotója. De hogy visszatérjek József Attilához; a döntő nehézség szerintem abban volt, hogy bár általában első olvasásra megértem, minden újabb olvasás, minden kísérlet, hogy visszaadjam, egyre mélyebbre vezet egy különös tükörjátékú labirintusba. Így az, ami nála zsenije révén a kristály áttetsző

tisztaságával és fényével ragyog, francia szavakba ültetve vastag és tompa lesz, mint a csiszolatlan üveg.

Hozzátennem, hogy József Attila — és talán ez magyarázza találkozásaink ritkaságát — sosem vett részt azokon a vidám szombat délutáni sétákon Ignotus Pál, Szerb Antal, Halász Gábor, Komlós Aladár és Komor András oldalán, mely egy időben számunkra élvezetes kötelezettség volt, s amelyeket mindig Buda számos bájos kiskocsmáinak egyikében fejeztünk be.

Illyés Gyula, ha nem csalódom, frissen érkezett Párizsból, amikor először találkoztunk. Ismerte Eluard-t és Crevelt, aki barátom volt. A szürrealizmus már elég alap volt, hogy megteremtse köztünk a kapcsolatot. De azon túl, amit néhány évvel korábban magam mögött hagytam, a költészetnek, a költői és emberi magatartásnak olyan perspektíváit nyitotta meg kíváncsiságom előtt, mely közvetlenül vezetett be egy számomra ismeretlen világba, a vidéki, sajátos módon hagyományos Magyarország világába, mely az 1848-as elvek örököse, s mely legautentikusabb kifejezésében rendkívül fejlett volt. Mi sem fejezhette volna ki jobban azt a sűrű, egymásra épülő szerkezetekben végtelenül gazdag anyagot, amelyet Illyés költeményei sodortak, mint a cím, amelyet első kötetének adott: *Nehéz föld*. A „magyar hivatás” fogalma öltött testet benne, ahogy fejlődésében kísértem, nemcsak költészetében, de gondolatai és érzelmei szóbeli kifejezésében, sőt legspontánabb magatartásában is. Tekintete a komolyság s a mosolygó irónia keveréke; mintegy ugrásra készen álló szemek, annak a szeme, aki nem hagyja magát becsapni. És egész intellektuális pályafutásában, mely egyszerre volt merész és makacs, mely került a céltalan agresszivitást, s amely mégis egyszer bíróság elé állította — megbámultan azt a különös keveréket, amellyel egy személyiségben oly ritkán találkozni: a paraszti lázadások visszhangját, amelyet Dózsa György neve szimbolizál, és a szabadság és nemzetköziség nagylelkűségét, amit Petőfi jelent. És mindez a társadalmi és politikai nézetek bölcsességével társult egy olyan emberben, aki különlegesen alkalmas volt arra, hogy megragadja és összeegyeztetni próbálja a meg-

levő ellentéteket, aki mindenekelőtt a szó legszélesebb értelmében költő akart és tudott lenni. Amidőn feleségemmel meglátogattuk őt Ozorán, mindaz, amit olvasmányaim, elsősorban a csodálatos *Puszták népe*, meg baráti beszélgetéseink adtak számomra az ő szívénck legkedvesebb témákról, mondom, mindez itt, Ozorán, mintegy testet öltött, itt, azon a földön, mely mintegy az emberi szolidaritás nagy lélegzetét párologtatta ki magából, közvetlenül érinthettem meg ihlete örökké friss forrásait.

Amikor Radnóti Miklóssal először találkoztam, rögtön az volt az érzésem: íme egy költő, aki teljesen a költészet igájában él. És bizonyos vagyok benne, hogy ma is így tűnne föl előttem, ha találkozásaink nem váltak volna lehetetlenné még jóval azelőtt, hogy el kellett hagynom Magyarországot. Sietve hozzáteszem, hogy ez egyáltalán nem azt jelenti, mintha érzéketlen lett volna a kor társadalmi és politikai problémái iránt, hiszen a maga módján harcos költészete ennek perdöntő bizonyítéka. De benne éppen a költő legmélyebb lényegét érintette mindaz, ami igazságtalanság, hazugság, árulás, jogfosztás volt a világban, és erre költőként reagált; valahányszor ez sebet ejtett rajta, mindig tollat ragadott s így küzdött a reménytelenség, az undor ellen, mert tudta, hogy végső fokon csak a költők menthetik meg a világot. Tiszta lélek volt, megalkuvás és sértődés nélküli, ami nem azt jelenti, hogy ne lett volna képes haragra és megvetésre, ha jogosnak érezte, de egyaránt képes volt arra, hogy megértse, sőt csodálja azt, ami látszólag tőle távoli, neki idegen volt, ha abban igazi értéket lelt. Bizonyára ez a nagylelkűség, melynek annyi szép példáját láttam, ez a mások iránti nemes megértés függenek össze azzal a képességével, hogy tehetségét oly magas fokon tudta idegen költők szolgálatába állítani, akiket ragyogóan fordított. Még ma is fülemben a hangja, ahogy végtelen megértéssel és költői érzékenységgel beszél Apollinaire-ről, akit valójában ő fedezett fel a magyar közönség előtt. Sokkal többet tett, mint hogy az Apollinaire-versek egyenértékét adta volna magyarul, hiszen valami különös és csodálatos verbális átlényegülés útján oly mértékig tudta magát azonosítani a másik költő alkotó

zsenijével, hogy saját nyelvében azt hűen és mégis eredetien teremtette újra. És ha megvalósulhatott volna az, amiről mindig álmodott: hogy egy évet tölt Franciaországban — micsoda gazdagodás lett volna ez mindkét költészet számára! Ahogy beszélgetés közben szavakban tudta felkelteni a párizsi utcák légkörét, épp azokét az utcákét, amelyeket Apollinaire például a *Saint Merry muzsikusa* című versében énekelt meg, az tökéletesen megfelelt egyénisége gazdagságának, mely mindent költészete aranyává volt képes változtatni.

És mellette, szinte minden lépését követve, férfibarátságban és alkotói tevékenységben párhuzamosan haladva vele látom Vas István sziluettjét, akinek az eltűnt barát iránti hűsége és közös találkozásaink emléke még nem is olyan régen felelevenedhetett számomra.

És ha az, akit mi Málinak hívtunk, vagyis Lesznai Anna kiemelkedő helyet foglal el ebben az emlék-galériában, annak elsősorban nem az az oka, hogy egyaránt tehetséges költő és festő volt; sokkal inkább az a rendkívüli sugárzás, mely egyéniségéből áradt, bárhol jelent is meg. Hogy miből állott az a különös holdudvar, mely körülvette őt, s melybe a hozzá közelítő menthetetlenül belemerült, nem lenne könnyű meghatározni, oly mértékig része volt ez jelenléte szuggesztív lényegének — abban az értelemben használva a szót, ahogy azt a színházi zsargonban használják bizonyos színészek színpadi feltűnésekor. Mégis azt hiszem, hogy Lesznai Anna esetében elsősorban arról volt szó: mindenki rögtön tudatára ébredt, hogy emberi nagysággal találkozott. Lelki nagysággal, egy olyan lény nagylelkűségével, akinél az érzelmi és az intellektuális mozzanat harmonikus egységet alkot, akinél egyaránt lehetett érezni a föld és a föld minden teremtményének veleszületett szeretetét; az állatokét, a növényekét, a tájkép változataiét — s nem utolsósorban az emberek szeretetét, akiket egyenlő lelkesedéssel növelt meg tollával és ecsetjével.

*

Párizsi ifjúságomban ugyanolyan lelkesedéssel látogattam a képzőművészeti köröket, mint az irodalmiakat; ez a szerencse Magyarországon is osztályrészem maradt. Rózsaffy Dezső, aki egyaránt kiváló múzeológus és festő volt s a francia művészet avatott ismerője, bemutatott Marakovszky doktornak, akinél naponként nézegethettem csodálatos tizenkilencedik századi rajz- és akvarellgyűjteményét, mely ma a Szépművészeti Múzeum egyik nagy kincse. Rajta keresztül kerültem kapcsolatba a múzeum akkori igazgatójával, Petrovics Elekkel. Életem során számos olyan emberrel találkoztam, akiket egyszerre szerettem és csodáltam több okból is. De nem tudom, találkoztam-e még eggyel, aki nagyobb tiszteletet ébresztett volna jelleme nemessége, szelleme emelkedettsége, nyílt egyenessége és egész életvitele által, mint Petrovics. A maga kissé zavart, dadogó módján felkért, hogy adjak neki francia órákat; mintha valami különös kegyet kért volna tőlem. Hogy eljussak lakásába, melynek ablakai a Városligetnek az Állatkerttel érintkező szögletére nyíltak, a kora reggeli órákban végig kellett mennem a Múzeumon, a szoboröntvények között, melyek a reggeli félhomályban szinte kísértetalakokká változtak. Nem tudom, mit ért az én oktatásom, de sosem fogom elfelejteni mindazt, amit tőle tanultam, nem is beszélve arról a nagyszerű lehetőségről, hogy egyedül vagy az ő társaságában elidőzhettem kedvenceim alkotásai előtt a Múzeumban a hivatalos látogatási órákon kívül.

Festő barátaim közül — akárcsak a költők közül — vajon hány él még? Bernáth Aurél, a csendes pikturális meditáció embere, a kitűnő elméleti író és a nem kevésbé kitűnő szépíró, akinek egyik vászna máig is elevenen él az emlékezetemben: a havas táj felett óriási holló lebeg. Kmetty János, aki Cézanne motívumait a végtelenig variálja, Domanovszky, Szentiványi, Hincz, Bartha. És legnagyobb örömömre az, akinek nemrég ünnepelték nyolcvanadik születésnapját, Czóbel Béla, akinek vidám hangja ma is a fülemben cseng; elég ha lakásom egyik szobájából átlépek a másikba, hogy festmény, akvarell, pasztell, rajz hozzon közvetlen kapcsolatba alkotójukkal. E közvet-

len kapcsolat egyébként, úgy rémlik nekem, nagyon hamar megszületett közöttünk Budapestre érkezésem után, oly mértékig vonzottak művei, melyeket Fruchter doktor gyűjteményében láttam, mielőtt még a festő maga újra letelepedett volna Magyarországon. Összebarátkozni, szinte azt mondhatnám: beleszeretni egy művész alkotásaiba, mielőtt személyesen találkozoznánk vele, talán a legjobb fölkészülés arra, hogy azután az alkotóval azonos szinten emberi kapcsolatban találjuk magunkat. Ez tette lehetővé, hogy amikor találkoztunk, azonnal teljes egyetértésben voltunk, nem volt szükségünk az ismerkedés lassú tapogatódzásaira, mindketten úgy éreztük, hogy hosszú elválás után valami csoda folytán újra látjuk egymást, más utakon érkezve egy olyan világból, melynek irodalmi és művészi értékei — Mallarmé, Matisse, Braque — mindkettőnk számára azonosak. Hol Budapesten, hol Szentendrén kertje virágai és gyümölcsfái között, Modok Mária oldalán, hol Párizsban újabb művei vernisszázsán — hányszor részesültem abban a kivételes szerencsében, hogy egy csendélet, egy női portré, egy tájkép előtt tőle magától hallottam fejtegetni művészeté titkait, szemem és szellemem együttes élvezetére.

S ezután hadd jöjjön a halottak hosszú menete. Berény Róbert azok közé az emberek közé tartozott, akiknek az egyénisége — melyben egyenlő arányban keveredett az érzékeny intelligencia, a kultúra, az emberi bátorság és a vélemény szilárdsága — olyan mértékig befolyása alá kerített, hogy hajlandók lettünk volna az embert a művész fölé helyezni, a festő vitathatatlan sikerei ellenére. Egy szellemi és erkölcsi értékei révén egyaránt figyelemreméltó asszony, Hámos Margit révén ismerkedtem meg Ady volt feleségével, Csinszkával és férjével, Márffy Ödönnel. Számomra mindig rejtély volt, hogy a magyar kritikusok és nyilván pályatársai is, miért nem becsülték Márffy művészetét igazi értékén. Valószínűleg azért, mert ahelyett, hogy az általa választott motívumot súlyosan tárgyalná, ez a ragyogó kolorista jobban szerette biztos és könnyed vonással, finom ecsettel megőrizni az érzelem frissességét, a látvány gyönyörűségét, melyet a világ benne keltett. Olyan

mértékig, hogy ha a Svábhegy oldalán levő szép kertjéből be-
léptünk műtermébe, az volt az érzésünk, hogy valami csodá-
latos áttétel révén mindaz, amit a természet mint kincset és
finomságot felmutatott formában és színben, lebegő pillangó-
ként ült le vásznaira, hogy ott megnövekedjék és örökéletűvé
váljék.

Szőnyi István sosem fáradt bele a Duna és partjai látványába,
mint ahogy mások mindig új ihletet nyernek a tenger változó
képében. Egy virágcsokor, egy női portré, melyet mintha
könnyű harmat irizálna, felidézik előttem Diener-Dénes
mosolygó arcát, akinek, akárcsak Renoir-nak, minden lát-
vány jó ürügy volt a festés örömeire. Nemcsak beszélni tudott
Párizsról oly árnyalatos részletességgel, mely elárulta, hogy
e város szinte második hazája, de valamiképpen sikerült laká-
sába áthelyezni azt a híres fényt, mely minden évszakban gaz-
dagítja Párizs szépségét, s e fénnel tudta átítani vásznait;
méltán mondhatni, hogy ő volt a legfranciább magyar festő.

Farkas Istvánról nem hiszem, hogy igaz képet lehetne alkot-
ni annak, aki nem ismerte őt mindkét oldaláról: mint kiadót,
szinte azt mondanám, mint botcsinálta kiadót, apja utódját
a Singer és Wolfner élén, és mint festőt. Én először az elsővel
ismerkedtem meg egy fordítás okán, amely miatt az Andrássy
úton volt irodájában fogadott, ahol a szigorú külsejű szobát
papagájok csivitelése vidította. Annak ellenére, hogy André
Salmon barátja és munkatársa volt a *Correspondances* című szép
albumban, hogy Jean Follain barátja volt, aki egyik vásznán
anyja mellett tűnik fel, angolos eleganciája, mely élesen el-
ütött a francia művészek könnyedebb viseletétől, távolivá
és tartózkodóvá tették. De ez csak felvett magatartás, szinte
önvédelmi módszere volt, mert nemcsak az a kultusz, amellyel
első mesterének, Mednyánszkynek áldozott, de az a mód, aho-
gyan számos fiatal festővel viselkedett, bőven bizonyította,
hogy milyen nagylelkű ember rejtezett a külső hűvösség alatt.
A festő pedig, aki maga készítette színeit, és palettaként egy
guruló asztalka fehér felsőlapját használta, úgy dolgozott, mint
egy tudós, aki laboratóriumában kísérleteket végez. Vagy

még inkább, mint egy alkimista, mint egy varázsló, aki az anyagot magát akarja megszólaltatni. Nagyon hamar összehangolta festői nyelvezetét különös látásmódjával, mely ugyanolyan erővel hatolt a mélyére egy arcképnek, egy látomásos tájnak vagy egy pusztán csak tengert és homokot ábrázoló nagy kompozíciónak vagy éppen utolsó periódusa valamelyik csendéletének. Elég sokszor beszélgettem vele erről Budapesten és Szigligeten is, hogy tudjam, miről nyilatkozom, amikor fenntartom mindazt, amit a háború után a Nemzeti Szalonban emlékére rendezett kiállítás katalógusának előszavában írtam életműve kísértetjárta vízionáriusságáról. Együtt alakítottuk ki annak a kis, kétnyelvű sorozatnak a tervét, amelynek szerkesztésével megbízott. Legnagyobb sajnálatomra a *L'Art Hongrois* megjelenését kétszer is megszakították az események, így a tervezettek közül csak öt kötet láthatott napvilágot.

Az első ismerősök között egyetlen szobrász volt: Ferenczy Béni. S ez nem volt véletlen, hiszen egész életműve, finomsága, ereje és merészsége belcilleszkedett a szememben abba a sorba, amelyet nagy francia elődei alkottak, akiket ő is csodált. Nagyszerű grafikus volt, aki nem ok nélkül választotta az éremművészetet. E területen különös sikerrel tudta a kis térbe szorítani egy arc lényegét. Ha bronzai méretben szerények is, fiú- és női aktjai, torzói belső lényegükben monumentálisak. Mindegyikben megvan az a minőség, amelyet Baudelaire az *Invitation au Voyage* két verssorában tűz a művész elé: *ordre et beauté, luxe calme et volupté*. Ahhoz, hogy meggyőződjünk róla, milyen mértékig fejezi ki ez az öt szó Ferenczy Béni művészi lényegét, elég volt öt élni és dolgozni látni felesége, Erzsike oldalán, akinek az arca és teste harmonikus vonalai megtestesítették e fogalmakat, s Béni oly sok gyönyörű szobrának voltak ihletői. Szerény, választékos szellemű és modorú ember volt Ferenczy Béni, az utolsó hetven esztendő újjító mozgalmából, melyekről oly bölcs ítélettel beszélt, csak azt hasonlította magához, ami teljesen megfelelt művészi alkatának. Inkább hajlott arra, hogy művészete lényegi elvei fölött meditáljon, minthogy kalandos kísérletekbe bocsátkozzék: életében sosem

foglalta el azt a helyet, amely megillette. Talán ez az ár, amelyet meg kellett fizetnie azért a művészi létért, melynek során gondosan vigyázott, hogy sose hazudjék önmagának és ne hízelegjen azok ízlésének, akik az ál-dicsőségek heroldjai, s így élete utolsó percéig távol tudja tartani magát mindenféle kompromisszumtól.

Béni ikertestvére, Ferenczy Noémi számos éven át szomszédunk volt a Deák téri lakásban, és így feleségemmel együtt szinte napról napra tanúi voltunk számos szőnyege születésének. Ha jelzöt keresek a művészet e különös szolgálóleánya jellemzésére, csak az jut eszembe: laikus apáca volt. Műterme mint egy szerzetes cellája. Az áhítatnak egyetlen tárgya — de micsoda szigorú, igényes áhítat tárgya! — a nagy szövőszék, mely előtt ülve lehetett őt találni, amint az első napsugarak behatoltak a szobába, egészen késő alkonyatig; mögötte, a falra tűzve a végleges vázlat, mely számos megelőző végeredménye volt, s mellette a tükör, melyből ellenőrizte a munkát. És micsoda választékosság a fonalak árnyalataiban, melyeket néha feleségemmel hozatott Párizsból, az egyetlen városból, ahol megtalálta pontosan azt, amire szüksége volt. Hivatása nem volt olyan azonnali, mint hinni lehetne, fiatalságában négy esztendőn át egy vonást sem rajzolt vagy festett, csak Európa múzeumait látogatta. De amikor elhatározta magát, gyorsan rátalált saját stílusára, erre a puritán, tiszta stílusra, mely tökéletes összhangban volt témáival: egy város perspektívaképe, munkások stilizált gesztusai, virágos mezőn legelésző juhnyáj.

Hosszú római esztendők után a jó Vedres Márk Budapestre költözött; még volt időm felkeresni műtermében. Mosolygó szeme, kócos szakála, naív lelkendezése az antik mitológia valamely alakját idézte, egy félistent, akit hosszú álmából a háború vége ébresztett fel, hogy új szobornépet teremtsen. Szinte magától értetődő, hogy egyike volt az elsőknak, aki csatlakozott a kérészéletű Francia—Magyar Társasághoz, melyet a felszabadult boldogság e napjaiban alapítottam.

Egészen más ember volt Pátzay Pál már akkor is ezüst fejével, gúnyoros mosollyal ajka szögletében, amint meséli egyik

párizsi kalandját. Az első vendéglőben, melybe betért, képtelen volt kiismerni magát az étlap litániáján, hát megkérdezte a pincért, mit eszik asztalszomszédja. — La spécialité de la maison (A vendéglő specialitását) — volt a felelet. — Hadd jöjjen a spécialité de la maison! — de mekkora volt a meglepetése, amikor más vendéglőkben megismételte a végre megtanult kifejezést, és minden alkalommal más ételt kapott. Így aztán kénytelen volt megbarátkozni a francia konyha legkülönösebb fogásaival anélkül, hogy nyelvtudása túllépte volna e pár szó határát.

Ma már mindenki tudja, mit veszített a magyar költészet Radnóti halálával. De hányan tudják, mit veszített a magyar festészet Ámos Imrével?! Egy különös tündérvilág emlékét őrzöm az első látogatásról, amelyet Ámos és Anna Margit alkalmi műtermében tettünk feleségemmel, a hajdan „Hímzés” néven ismert nagy ház legfelső emeletén. E két fiatal művész, akiknek nevét hamarosan minden kiállításlátogatónak meg kellett tanulnia, mintegy a világtól visszahúzódva dolgozott itt, szerelmes vetélkedésben, mely lehetővé tette, hogy egyszerre legyenek nagyon közel egymáshoz és mégis nagyon különbözők, hisz mindegyik már kialakult művészegyéység volt saját területén. A mi számunkra e látogatás villámszerű felismerés volt: egyiktől egy vásznat, másiktól egy temperaképet vettünk, és megkezdődött lelkes barátságunk. S ahogy évről évre kísértük útjukat, hány izgalmas órát élhetett át velük a művészet barátja; ezeknek emléke hatja át műveiket, melyeket nézni sosem fáradok el: az *Epereső* s a két *Interieur*, melyeken az eltávozott művésznek oly kedves kék, barna és okker tompa harmóniája diszkrét intenzitással játszik, s mellettük Anna Margit képe, a *Kalitkás nő*. Ámos Imre ihlete mintha az idők mélyéből emelkedett volna ki, annyira áthatották a vidéki gyermekkor emlékei, az ősi zsidó kultúra elemei, ahogyan azt csak a legegyszerűbb tárggyal: egy vázával, egy leveles ággal is közvetlen kapcsolatot teremteni képes hívő lélek tudta festőileg felnagyítani. Figuratív festő, de minden alkotása azt a benyomást keltette, hogy mindaz, amit a világban

lát, a lelke mélyéről felpárázó álmon át jelenik meg neki a tudatosságnak, az alázatnak, a melankóliával áthatott ragaszkodásnak azzal az elevenségével a környező világ iránt, amely csak azokat jellemzi, akik előre tudják, hogy napjaik meg vannak számlálva.

Sok író, művész, férfi és nő, Magyarországon élő vagy a világ más tájain dolgozó neve szaporíthatná ezt a már így is az olvasó türelmét próbára tevő listát, barátaim listáját, akik nagyobbik része már eltűnt közülünk. De éppoly kevésbé felejthetem el őket, mint ahogy nem felejthetem el, milyen mértékig meghatározott engem az a huszonöt esztendő, amelyet Magyarországon töltöttem. De ha ezeket az emlékeket éppen az Ámos Imre emléke előtti főhajtással akartam zárni, ezt elsősorban azért teszem, mert az ő alakja szimbolizálja számomra azoknak a különösen tragikus sorsát, akiket abban a pillanatban mészároltak le, amikor tehetségük teljesen megérett, és akik, bármily tehetségesek legyenek is utódaik, mindmáig pótolhatatlanok.

Párizs, 1971. április.

TALPASSY TIBOR

KÉT NAGY — KÉT VÉGLET

Éppen csak lezajlott 1935 tavaszának nagy eseménye, a Gömbös-féle választás, a Tarpán eltiport Bajcsy-Zsilinszky még lapjában, a *Szabadságban* folytatta lázas utóvédharcát, amikor május második felében a lapot akkor lelkesedésből, ellenszolgáltatás nélkül szerkesztő Kodolányi János felhívott telefonon, hogy délután menjek el érte a *Magyarország* szerkesztőségébe. Ő akkor *Az Est*-lapok délutáni orgánumánál kereste a napi betévő falatot, s egy éve múlt, hogy a baranyai utazás során mélyen összebarátkoztunk. Többször vártam

meg lapzárta után és kísértem el szerdánként a Centrál kávéház-béli *Válasz*-asztalhoz, máskor pedig a szerkesztőséghez közel fekvő Simplon vagy New-York kávéházba, ahol a környező szerkesztőségek író-újságírói lebzseltek. Kodolányinak már ekkor nehéz volt mozogni, botot használt, de szívesebben vette, ha egy-egy baráti karba kapaszkodhatik. A telefonhívás után azt hittem, megint az ismerős kávéházak valamelyikébe tart, s engem támogató társ, magány-megosztó barát gyanánt kíván igénybe venni. A szerkesztőségben aztán kiviláglott, hogy ezúttal nem a Simplon, nem a New York, hanem az Andrassy úti Japán van műsoron. Abban az időben József Attila tanyáztatott itt, feltételeztem, vele beszélt meg találkoztát Kodolányi. Ő azonban leintett és jelezte, hogy egészen más elintéznivalója van ott.

Magamban végigfutottam a lehetőségeken, s mivel a *Szabadság*ban javában folyt a mandátum-bitorló Kenyeres Miklós leleplezése, önkéntelenül arra gondoltam, Jánosnak valaki új adatot ígért, s annak begyűjtésére megyünk a távolabbi kávéházba. Kicsit szokatlannak találtam ugyan a magam részvételét, mivel a lapban a kalandor-képviselő leleplezését Vér Andor és Patkós György intézte, ám Kodolányi mellett annyit megtanultam, sosem kell őt okvetetlenkedő kérdéssel zavarni. Magától megszólalt akkor, amikor elérkezettnek érezte az időt és pontosan elmondotta, amennyi az ügy megértéséhez szükséges volt.

Az Aradi utcáig, ahol akkor a Nyugati felé közlekedő villanyos megállt, szó sem esett közöttünk utunk céljáról. Gömbös és a népi írók Zilahy-villabeli nemrég lezajlott találkozásának kiszivárgott intimitásairól csámcsogtunk, Kodolányi elégtétellel közölte, milyen keményen a miniszterelnök orra alá dörgölt Tamási és Illyés, és hiányolta a többiek kiállítását. Mihelyst azonban lekászálódttunk és Kodolányi karomba kapaszkodott, hirtelen fordított a témán:

— Mi a véleményed Nagy Lajos naplóorozatáról?

Ahogy megnyomta a szót, abból tudtam, nem lehet mellébeszélni, határozottan állást kell foglalni. Megvallottam,

bennem vegyes érzelmeket ébresztett az írás. A szocializmus-ellenes propaganda hatásait akkor már sikerült levetkőznöm — sokban éppen Kodolányi látókörtágító felvilágosításai nyomán —, de úgy találtam, Nagy Lajos észrevételei sok kedvezőtlen elképzelést újra feltámasztanak bennem, s jóllehet apró jelenségeket villant fel, ezekből arra lehet következtetni, hogy a személyes szabadság korlátozását meglehetősen drasztikusan hajtják végre. Egyszóval a naplósorozat éleszti az emberben a kritikai hajlamot.

— Ez az pontosan! — csapott le János. — Emiatt semmi szükség erre az útinaplóra.

Megállapítása nem volt számomra elég világos. Megkérdeztem, mire céloz.

— Befejezzük Lajos nyavalygását, cimborám. Nem folytatjuk az oroszországi beszámolót.

Személyesen akkor még nem ismertem Nagy Lajost, kis művi remeklései alapján azonban kiemelkedő írónak tartottam. Szinte még a kezemben forrósodott az alig pár hónappal előbb olvasott *Kiskunhalom*, amelyben úgy bontott elénk egy szegény- és gazdagparaszti ellentétek között hánykolódó falut, mint a legkiválóbb törvényszéki boncnok, akinek kése nyomán titkolt és takart bűnök tárulnak az ítélő törvényszék elé. Annak idején Kodolányival ki is cseréltük a könyvről alkotott véleményünket, ő nevezte remekműnek, amelyet még a kelletlenkedők is csak a műfaji meghatározatlanság bűnében tudnak elmarasztalni. János még azt is hozzátette, hogy Nagy Lajos ebben az apró prózai mozaikokból össze tevődő rajzsorozatban külön keresztszemetet produkált, mint ő több regényben és novellában együttvéve. Arra gondoltam rögtön, szabad ilyen rangos író egy sorozatmegszakítással megsérteni? Ehhez még hozzáadtam magamban azt az értesülésemet is, hogy naplótervezetével számos kiadó elutasította már, s a *Szabadság*ban való megjelenést János kínálta fel neki.

— Hogy érted azt, hogy nem folytatjuk a beszámolót? — meresztettem szemeimet Kodolányira. — Ha jól tudom,

múlt év október eleje óta folyik a közlés, és huszonhárom folytatás már lement.

Kodolányi nem tudta elviselni még beszéd közben sem a durva magyartalanságokat, először hát kellő kioktatásban részesített, hogy az írásfolytatások nem emelet között szaladgáló felvonók, amelyek „le-felmennek” az aknákban. Aztán oldalvást megnézett magának.

— Pontosan október 7-én kezdtük a közlést, s van valami részem abban, hogy ez megtörténhetett. Én beszéltem meg Bandival (Zsilinszky), ha egyetlen cikkírónak sem fizetünk, Lajos akkor is tisztességes honoráriumot kapjon. Ámde mást vártam tőle és mást várt Bandi is. A legócskább kispolgári szemlélet bukik ki ítéleteiből. Azzal méri egy gigászi ország, egy hatalmas építés értékét, van-e kényelmes kávéház a főútvonalakon, meg hogy milyen a kávé minősége. Bandi pizliszár látásmódnak nevezte ezt a vacakolást. Az is. Attól még nagyszerűen épülhet az emberiség jövője, amiért egy pesti kávéháztöltelék nem talál magának henyélőhelyet, nem nyújtózhat naphosszat kedvére. Erről van szó, kiskomám.

— És a botrány nem számít?

— Nem lesz botrány. Simán abba hagyjuk a közlést, nem jelentünk be semmit. Eddig is előfordult, hogy anyagtorlódás miatt egy-két számból ki kellett hagynunk a közleményt, az olvasók azt hiszik majd, újból ilyesmiről van szó, s mire felocsúdnának, már el is feledkeznek mindenről.

Túlságosan leegyszerűsítettnek találtam ezt az elintézését. Véleményem szerint az eddigi részletek olvasóinak kíváncsiságát nem lehet elaltatni, kérdező levelek tömegével fognak elárasztani.

— Ebben nekem nagyobb gyakorlatom van — legyintett Kodolányi. — Az emberek majd dohognak, de eredendően lusták, következésképpen tíz százalék clégedetlenkedő sem szánja el magát, hogy tollat ragadjon. Ezeknek pedig te válaszolsz — tette hozzá csúfondárosan. — A lapban nem közlünk semmit.

— Nagy Lajos reagálásával nem számolsz? Hiszen így is háttérbe szorítottnak érzi magát. Illyés írását könyvként kiadták, neki be kellett érnie egy hetilappal.

— Illyés okosan fogalmazott. Úgy írt meg mindent, hogy abban senkisémet találhatott semmi kivetnivalót. Nem vádolom Lajost, hogy titokban Schweinitzer kedvét keresi, de olyan látszatot ébreszt. Ehhez pedig nem adhatja oda magát Bandi, aki „vitézi rangját letette”, végleg összerúgta a patkót a mai rendszerrel, az oktobristákkal kötött szövetség révén mutatványosan bizonyította, hogy balra tart, és Baranyában ténylegesen rádöbbsent a valóságra. Sajnálom Lajost, de politikai érzéket nem tudok neki kölcsönadni.

Túljutottunk már az Oktogonon, közeledtünk a Jókai térhez, a Japán portálja már integetett felénk. Nem kötött semmi akkor még Nagy Lajoshoz, mégis feszegetett a kényelmetlenség, szerettem volna valahogy kereket oldani. Kodolányinak rám sem kellett néznie, hogy felismerje szándékomat.

— Ismered a legcsapnivalóbb magyar regényt? Szabó Dezső írta.

— Nincs menekvés?

— Úgy van, cimborám. Légy szíves, véd ezt a kobakodba. Velem tartasz, tanú leszel, tanúsítani fogsz egy kegyes hazugságot. Vedd tudomásul: ezzel a céllal cipelvelek magammal.

— Hazudni is kell?

— Szemrebbenés nélkül. Lajosnak nem mondhatjuk meg az igazat. Ha ezt tenném, sirámaival bejárná az egész Nagykörutat, hogy a bolsevista ágens bújt ki belőlem. Erre nincs szükségem, a rendőrség politikai osztályánál éppen elég van a rovásomon. De Lajosnak sem akarok ártani. Mert magának ártana, ha ellenem mint bolsevista ellen kelne ki. Politikai barátai már most is csavargatják orrukat a megjelent részletek miatt. Gondold meg, mennyivel rosszabbodna helyzete, ha kitudódna, hogy jobbos túlzásait sokallta meg a lap. Az ellenkezőjét mondjuk tehát az igazságnak. Így majd becsülettel kerül ki az ügyből, akármilyen balkezesen írta is meg beszámolóját. Azt lódítjuk neki, hogy a sajtófőnökség kifogásolta a cikkben fellelhető kommunista propagandát, hívtak engem, te kísértél el és a te jelenlétedben adták tudtomra, hogyha a bolsi agitációt nem szüntetjük meg, betiltják a Szabadságot.

Ezzel megvilágosodott szerepem, de még egy utolsót megpróbáltam. Kértem, hivatkozzon inkább olyan munkatársra, akit Nagy Lajos ismer és akiben^{is} meg is bízik.

— Ne okoskodj! — intett le Kodolányi. — Lajos amúgysem téged fog okolni mindenért, hanem engem. Sajnos, ezzel a kellemetlenséggel szembe kell néznom.

Nagy Lajost a kávéház Liszt Ferenc téri frontján találtuk meg. Feleségével, Szegedi Borissal és Sándor Kálmánnal ült együtt. Sándor hamarost elköszönt és ekkor Kodolányi, köntörfalazás nélkül, rátért a lényegre. Hivatkozott a lap rendkívül nehéz helyzetére, hogy a Kenyeres—Kaufmannt leleplező cikkek amúgyis végsőkéig ingerelték Gömböst, keresik az ürügyet, hogy a lappal elbánjanak, az oroszországi cikksorozat tehát a sors kihívását jelenti. Kényszerhelyzet parancsolja, hogy abbamaradjon az útinapló folytatólagos közlése. Persze úgy, hogy az író ezáltal anyagilag ne károsodjék. És feltette a kérdést Nagy Lajosnak, hány folytatásra gondolt még a továbbiakban?

Nagyon megkeseredett embernek találtam első pillanattól fogva az író, hosszan előrenyúló orrhegye, kissé duzzadt alsóajkának unott biggyesztése lehangelőan fanyarrá tették tetején kopasz fejét. Ráadásul szája állandó jelleggel, rezgésszerűen mozgott is, ami az öregség benyomását keltette az emberben. Holott akkor még Nagy Lajost nem lehetett öregnek mondani, tudtommal alig hagyta el az ötvenedik esztendő. Az öreges, kiábrándult arc most mindenesetre jó volt arra, hogy rejtse igazi érzelmeit. Szinte szenttelenül hallgatta végig Jánost.

A kérdésre sem válaszolt tüstént. Mindössze szája felgyorsuló rezgésének gondos megfigyelése alapján lehetett észlelni, hogy azért valami zajlik benne. Hosszúnak tetsző másodpercek múltán dőlt hátra, mint aki elhatározta a szólást.

— Köszönöm, ne verd a lapot fölösleges kiadásokba! Nem tartok igényt semmire. Nem akartam több folytatást írni.

Kodolányi kizökkent szerepéből, mint később kint bevallotta, az anyagiasságnak ismert író részéről nem számított visszautasításra.

— Meg vagy sértődve, Lajos? — pislogott csodálkozva.

Az asszony szólt közbe:

— Miért? Ezt nem tartja természetesnek?

Szemlátomást nem volt ínyére Nagy Lajosnak felesége beavatkozása, pillantásával hallgatást kért tőle. Szegedi Boris azonban maga is írt, s ennek során megtanulta, milyen öldöklő kenyérharc folyik az irodalom csendes berkeiben, s ennek szemzögéből nézett mindent. Makacsul megfeszítette derekát, mint aki nem hajlandó törődni ura kívánságával. Kodolányi hát feléje fordult. Újra ecsetelte, miről van szó, kérte, vegyék tekintetbe a lap nehéz helyzetét.

Nagy Lajos ekkor végre rászánta magát, hogy ő is megszólaljon.

— Nem hiszek neked, János. Mese, amit előadtál. Más okból vagyok kényelmetlen nektek.

— Ugyan mi más okból lehetnél kényelmetlen? Hiszen én kezdeményeztem írásod közlését, s eddig tartottam is a hátam. Gondold meg, az is valami, amit már elmondtál! Sajnos, nem tudhattam előre, hogy Zsilinszky Bandi és Gömbös között teljesen elmérgesedik a helyzet. — Rám mutatott. — Itt van az én fiatal barátom, ő kísért fel a miniszterelnökségre, hallott mindent. Fordulj hozzá, ha nekem nem hiszel.

— Neki sem hiszek — jelentette ki komoran Nagy Lajos.

Nyeltem, dehát én nem voltam érdekes ebben az ügyben. Kíváncsian vártam, mit tud még János előráncigálni? Tudott. Felszólította íróársát, forduljon a lap főszerkesztőjéhez.

— Zsilinszky Endre mégiscsak valaki. Neki talán hiszel.

Nagy Lajos szemével megkereste feleségét, tűnődött, majd kisvártatva rábólintott.

— Rendben van. Felmegyek hozzá, vagy telefonálok neki. Ő nem író, hanem politikus, bizonyára nem ködösít.

Körülbelül tízperces nyekergő szócséplés folyt még köztünk, kevés ilyen kínos tíz percet élteti meg addig. Kodolányi megígérte, hogy a naplóra felhívja az Athenaeum irodalmi vezetőjének, Sárközi Györgynek figyelmét, igyekszik őt a kiadásra rábeszélni, ám Nagy Lajos mintha nem is hallotta volna.

A bizalmatlanság léggömb, mint köd a novemberi Ligetet, megülte az asztal környékét. Szinte megkönnyebbülés volt kiszakadni belőle.

— Örök ellenséggemmé tettem Lajost — állapította meg az utcán Kodolányi. — Ráadásul szurkolhatok is, csakugyan megkeresi-e Bandit. Mert akkor hiába erőlködtem, menthetetlenül lelepleződünk. Zsilinszky semmilyen ügy érdekében nem vállalja a hazugságot, megmondja az igazat.

Bevallottam, engem is megszállt a nyugtalanság, amikor János Zsilinszkyhez utasította barátját. Zsilinszky alkalmatlan volt minden félrevezető játékra.

— Abban bizakodom, hogy Lajos nehézkes, irtózik a közéleti emberektől s végül is elhanyagolja a dolgot — keresett mégis valami kapaszkodót Kodolányi.

Nem nagy meggyőződéssel felvettem, hogy próbáljuk meg a lehetent, igyekezzünk cinkostársul megnyerni Zsilinszkyt, Kodolányi azonban jobb módszernek találta a lapítást. Így aztán valóban csendesen abbamaradt az útinapló közlése, mi pedig vártuk, beüt-e a mennykő? Múltak a hetek, anélkül, hogy Nagy Lajos megkereste volna Zsilinszkyt. A kivárási taktika tehát helyesnek bizonyult. Úgy tetszett, Nagy Lajos megemésztette a nehéz falatot. Csak a későbbiek során sült ki, hogy ez azért nem egészen volt így.

Mielőtt tovább mennék, ki kell térnem arra, hogy Kodolányi a *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* c. kötet 79. oldalán foglalkozik a Nagy Lajos-útinapló *Szabadság*beli közlésének ügyével. Eszerint Vér Andort küldte az íróhoz, és semmilyen közvetlen tárgyalást nem említ. A kettőnk emlékezetében mutatkozó különbség magyarázataként nem tudok mást elképzelni, mint hogy ő a kezdő lépést tartotta lényegesnek, a személyes beszélgetést mint kiegészítő mozzanatot nem találta hangsúlyozandónak. Minden valószínűség szerint ugyanis látogatásunk a Japánban Vér Andor missziója után történhetett. Mégpedig azért, mert Kodolányi, a mindig működésben levő hírcsatornákon keresztül gyorsan értesülhetett Nagy Lajos duzzogó nehezteléséről, és személyes meggyőzéssel igye-

kezett barátját megbékíteni. Bennem viszont azért maradtak meg élénken a találkozás részletei, mert ennek az alkalomnak köszönhettem megismerkedésemet Nagy Lajossal, s már akkor tudatában voltam annak, hogy ezt életem komoly nyereségének kell tekintenem. Egyetlen körülmény van, ami feltevésemben zavar: a Japánban szó sem esett Vér Andor küldetéséről. E tényt azzal tudom magyarázni, hogy Kodolányi utólag belátta, ilyen kényes ügy elintézését nem lett volna szabad közvetítőre bízni.

★

Kuszálná a helyzetet Lázár Vilmos *Egy emlékirat lapjaiból II.* című, *Valóság*beli cikke (1971/8. sz.), de csak kuszálná, mert Lázár beállítása merőben torz és súlyos emlékezetkisiklás eredménye. Szerinte Kodolányi „fűt-fát ígérve”, „komoly honorárium-előleggel” nyomatékosítva csikarta ki a kéziratot, amelyet később Nagy Lajos, Lázárék ösztönzésére, visszakövetelt. Állítása szerint Kodolányi az előleg visszapaperlésével fenyegette Nagy Lajost, aki végül is ádáz harc árán tudta visszakaparintani a kéziratot, melyet aztán Lázárék lakásán közösen elégettek.

Nehezemre esik Lázár Vilmossal vitába szállni, hiszen ő az idézett cikkben elismerőleg említ engem, és az elemi udvariasság azt parancsolná, hogy az elismerést legalábbis viszonzzam. Sajnos, magam részéről még az udvariasságnál is fontosabbnak tartom az igazságot — kivált két ilyen kitűnőség esetében —, s az igazság bizony, ebben az esetben nem Lázárt támogatja.

Az igazság az, hogy Nagy Lajos írásáért fityingnyi előleget sem kapott, erre bizonyosság a *Szabadság* akkori kiadóhivatali igazgatója, Kertész Dániel által megőrzött pénztárkönyv. Eszerint Nagy Lajos folytatásonként mindössze 20 pengő fizetséget kapott, ami abban az időben még egy kezdő tárcaíró honoráriumánál is kisebbnek számított. (Következésképp semminek visszapaperlésével sem lehetett fenyegetni őt.) Tudtommal Nagy Lajos könyv alakban szerette volna megjelen-

tetni művét, miként azt Szovjetunióbeli útítársa, Illyés Gyula tette, de a kiadóknál hiába házalt. Valamelyik kisebb vállalat biztatta meg, hogy esetleg foglalkozik a kérdéssel, ha az író szedést tud biztosítani nekik. Így jutott el Nagy Lajos Vér Andorhoz mint a *Szabadság* belső munkatársához. Nagy Lajos tehát elsősorban azért kezdte el a hetilapban naplója közreadását, mert ígéretet kapott, hogy a szedést, szaknyelven szólva, „állva kapja meg”. Ez volt tehát a „fű-fa”, amit ígértek neki, s teljes komolytalanság a dolgot úgy beállítani, mintha Kodolányi valami ördögi praktikát alkalmazott volna.

Cáfolja egyébként Lázár Vilmos állítását a *Szabadság* akkori anyagi helyzete is. Hónapokon át a lap legfontosabb munkatársait is csak 2–3 pengős juttatásokkal „táplálta”, s például Kodolányi mint tényleges szerkesztő egyetlen fillért sem kapott, ahogy én is „szerelemből” dolgoztam, és polgári foglalkozásomból éltem. A *Szabadság* katasztrofális anyagi helyzetét tükrözi különben az a tény is, hogy a naplóközlés idején heteken át nem tudott megjelenni, s már-már ott állt, hogy végleg meg kell szüntetni megjelenését. Hogy Lázár mennyire zavarba került idő és tény tekintetében, egyik fontos állítása bizonyítja legjobban. Eszerint Nagy Lajos 1935 telén, ami nyilván csak január-február lehet, döbbenette meg őket azzal, hogy a kéziratot olvasásra átadta nekik, pedig akkor már a *Szabadság* javában közölte a naplót. 1934 október első hetében jelent meg az első rész. Hol maradt hát a megdöbbenés 3–4 hónapon keresztül? Nagy Lajos talán hónapokon át titokban tudta tartani barátai előtt, hogy írása lát napvilágot folytatólagosan egy nyilvánosan megjelenő hetilapban? És ha a megdöbbenés már januárban vagy februárban bekövetkezett, miért folytatódott a napló május második feléig? Hónapokig vártak az elégetéssel?

A kézirat visszakövetelésének Lázár Vilmos szerinti változata minősülhet tetszetős sztorinak, de sztori csupán. Fenntartom, hogy a naplóközlés abbahagyását Kodolányi jelenlétemben közölte Nagy Lajossal, és akkor egyetlen papírlapot sem adott át a szemlátomást kedvetlen írónak. Tudtommal ilyesmi

nem történt Vér Andor útján sem. Nem is történhetett, mert mint a szerkesztőségben mindenki tudta, kész kézirat nem is létezett, a részeket Nagy Lajos folytatásról folytatásra írta, mint abban az időben a sajtóban regényt vagy hosszabb művet közlő írók tettek. Például Móricz Zsigmond, Bibó Lajos, Komáromi János, Karinthy, Földi. Nem vonom kétségbe, hogy a naplóközlés abbahagyása után csakugyan történt Lázár Vilmos lakásán valami elégetés, ám ez legfeljebb a napló alapjait képező jegyzetanyag lehetett.

Lázár emlékezőrészlete görcsös erővel bizonygatja, hogy Nagy Lajos „megtévedt”, és csak azután könnyebbült meg, hogy Lázárék szemnyitogató tevékenysége következményeként a meg sem írt kéziratot verejtékesen visszaszerezte. Szép adaléka ez a tetszetős sztorinak, sajnos, tapasztalatom alapján, meg kell kontráznom. Nagy Lajost lesújtotta a visszautasítás, s mint a továbbiakban kitűnik, bizony ez az intermezzo lett kezdete annak a cseppet sem áldott viszonyoknak, ami közötté és Kodolányi között a harmincas évek második felében kialakult.

Azt hiszem, nem kell különösebb lélekbúvári mutatvány ahhoz, hogy valamit megállapítsunk. Lázár Vilmost emlékirata megírásánál két körülmény befolyásolta: gyűlöli Kodolányit és mentetegetni igyekszik Nagy Lajost. Csodálkozom az elsőn, fölöslegesnek tartom a másodikat. Lázár Vilmos van olyan intellektus, hogy tudja, kárbaveszett erőlködés kavicsokkal dobálni olyan művész koporsóját, akinek halhatatlansága művekben fénylik; s árt a mentetegetés annak, aki büntelen. Ami Nagy Lajosnál a naplőügy kapcsán homályos, pontosan és nagyszerűen kitisztázta Kardos Pál *Nagy Lajos élete és művei* című remek monográfiájában, ebben mindenki megnyugodhat. Szerencsére Nagy Lajos van olyan nagy író, hogy még egy melléfogásos mentetegetés sem árthat neki.

Abban az időben vált szokássá, hogy vasárnap délutánonként többen összegyülekezzünk Kodolányi házában és estig vitáz-

gassunk. Az összeverődött társaságnak állandó tagja lett velem együtt Nagy András, a finom költő is, akivel a házigazda közös munkahelyükön, a *Magyarország* szerkesztőségében testvérkedett össze. Én is összemelegedtem vele, úgyhogy Kodolányitól távoztunkban továbbra is együtt maradtunk. Eleinte budai kávéházakba, az Óbudavárába, a Seiffertbe, a Stambulba tértünk be, később azonban ezek a „levezető” közös kóborlások külön vasárnap esti rangot kaptak, s ekkor már át-átrándulgattunk a Nagykörútra. Így tértünk be egy esetben az Oktogon téri Abbáziába is, ahol elmaradhatatlan feleségével ott gubbasztott Nagy Lajos. András igen jó kapcsolatban volt vele, természetyszerűleg kanyarította feléjük az irányt. Pedig én szerettem volna megkérni, hogy ne vigyen az oroszlánbarlangba.

A Japán-eset után ilyennek éreztem Nagy Lajos környezetét.

Fenntartásom jogossága igazolódott is. Éppen csak megközelítettük a házaspár asztalát, már hallatszott is Nagy Lajos kérdése:

— Kodolányitól jönnek, doktor úr?

Nem tudom, honnan értesült vasárnap délutáni elidőzésünkről, de értesült, s hangjából könnyű volt megállapítani, hogy ez nem tetszik neki. Nem volt értelme kertelni, Nagy András nem is tagadott.

— Csak azért érdeklődöm — közölte fanyarul Nagy Lajos —, hogyha azt akarják, hogy kezet fogjak magukkal, menjenek előbb a mosdóba. Nem akarom tenyerükön az ő keze melegét érezni.

Meghőkölttem, de Nagy András nem engedte, hogy valami nagyobb számárságot elkövessek. Kint aztán felvilágosított.

— Rettentően fúj Jánosra az oroszországi napló miatt. El kell néznünk, mint egy rigolyát. Hiszen ő sem kisebb a maga nemében.

Én ugyan Kodolányihoz húztam, mint aki ismeri a tényállást, ám Nagy András érve is hatott. Ő legalább annyira vonzódott Kodolányihoz, mégis eltúrte névrokona „rigolyáját”, mert egyenértékűnek ismerte el amazzal. Beláttam,

részemről is ez a leghelyesebb követnivaló. Tiltakozásom meglehetősen passzív formában fejeztem ki. Nem mostam kezét.

Akkoriban kezdte Nagy Lajos magában kialakítani *Budapest Nagykávéház* c. regénye koncepcióját, András igyekezett erre terelni a beszélgetést. Az író azonban nem tartozott a témáiról szívesen locsogók közé, nála a megüledett anyag vált formálандó anyaggá, nem volt szüksége azokra az apró rá-találásokra, amelyeket egy-egy beszélgetés villant fel a más típusú alkotókban. Ímmel-ámmal felelgetett, s csakhamar át is tért a gyomorproblémára, hogy mennyivel ízletesebb vacsorát kapott az elmúlt napon a szemben levő Savoyban. Amilyen részletességgel elemezte az ízeket, azt hittem, meg is feneklünk ennél a témánál. Szegedi Boris azonban felborított minden ilyen irányú számítást. Szinte felelősségre vont, milyen rétegeződésű barátságom Kodolányival, miért vállaltam szekundánsságot mellette egy „piszkos ügyben”?

Állnom kellett a sarat, s ez bizony, ha Nagy András nincs jelen, nehezen sikerült volna. Ő még engemet is meghaladó buzgalommal bizonygatta, hogy a „piszkos” jelző a sajtó-főnökséget illeti, amellyel János nem akaszthatott tengelyt. Nagy Lajos sokáig csak hallgatta, hogy András is milyen tájékozott a dolgok felől, aztán a maga csendes hangnemében, a maga majdnem motyogós dűnnyögésével valósággal szét-freccsentett bennünket.

— Kár kamuflálniok, doktor úr, úgysem ettem meg a kefét. Kodolányi nem tudja megbocsájtani, hogy nem őt, hanem engem hívtak meg a moszkvai írókongresszusra, mint ahogy Attila is orrol emiatt Illyésre. Csakhogy Attila nem bosszúálló, mint Kodolányi úr. Sziszegő viperának mondják, az is. Mégis rosszul eszelte ki hazugságát. Az én írásomat semmilyen sajtó-főnökség nem kifogásolta. Egyszerűen nem tudta elviselni, hogy nem lelkendezek. Nem lelkendezhetek a kifogásolnivalóért. Ennyivel tartozom írói lelkiismeretemnek, a legfőbb bírónak. Mindössze kritikus szemmel néztem széjjel, ez minden. Nem lettem áruló, erről a későbbiek folyamán bizony-

ságot tettem volna, ha az a sánta ördög nem fojtja belém a szót. Kodolányinak nem kell védenie ellenem a kommunizmust.

— Írja csak ő a maga sivár ormánsági történeteit — tette hozzá fullánkosan Szegedi Boris.

Már az is szokatlan volt, hogy Nagy Lajos egy szuszra ennyit mondott, haragos asszonyra-röffenésével azonban még ezen is túlmént.

— Simfelni azért nem kell! A tehetségét nem bántom. Jó író lehetne, ha megtanulna racionálisan írni.

Nagy András tüstént észrevette, hogy ezzel érdemlegesebb hangba lehet zökkenni, és élt is az alkalommal. Én statisztáltam neki. Próbáltam kielemezni kettőjük írói sajátosságait, azokat egyeztetni, összevetni úgy, hogy nagyságukat egyaránt elismertem. Nagy nekibuzdulásomban észre sem vettem, hogy letegezem a tekintélyes író, aki pedig hangsúlyozottan ragaszkodott a harmadik személyes megszólításhoz. Csak akkor ocsúdtam „merészségemre”, amikor hallottam, hogy nem utasítja vissza bizalmaskodásom. Nagy András rámhunyorított, s ebből megértettem, hogy a visszategezést biztatásnak kell tekintenem.

— Nagy dolog ez — hangoztatta András élőszóval is, amikor már kettesben ballagdáltunk a Nyugati pu. felé. — Közel két éve ismerem s hallod, milyen következetességgel doktoruraz. Nem merem a tegezést kezdeményezni, ő meg megmarad az erzsébetvárosi polgárok hangneménél.

— Tegezd le te is! — javasoltam.

— Szó sem lehet erről — rázta fejét Nagy András. — Neked spontán jött, az más.

— Gondolod, hogy közben sikerült valamelyest jobb belátásra bírunk őt?

— Erről szó sincs. Benne van a tüske, ennek fejét nem tudjuk megragadni, meg kell várunk, míg magától kidobja a vérkeringés. De vetted észre, hogy leintette az asszonyt? János tehetségét nem vitatja, ha gúnyos volt is az elismerés, s ez már valami.

Igazat adtam Andrásnak, bár a későbbiek folyamán akadtak Nagy Lajosnak ellentétes megnyilatkozásai is. Ám ahogy jobban átgondolta az ember ezeket, vitatermékeknek kellett tekinteni. A mindenáron való szembehelyezkedés szülte.

Vitát említek s ez talán furcsán hangozhat, hiszen a Japán-beli eset után jelenlétemben sohasem találkoztak, s csak a családtagok elbeszéléséből tudom, hogy 1940-ig még összeköttetésben maradtak. Azt hiszem, nem nagyon térek el az igazságtól, ha azt állítom, hogy Nagy Lajos részéről jobbadán a régi barátság színleges vállalásáról lehet beszélni, s ha mégis melegséget mutatott, valódi érzelmeit gondosan palástolta. Igazi indulatai azonban a vitákban robbantak ki, amelyek nem közvetlenül folytak közöttük, hanem rajtunk keresztül. A „rajtunk” alatt Nagy Andrást, jómagamat és részint Simándy Pált kell érteni, aki szintén közeli barátja volt mindkét írónak. Mi voltunk a hírvívők, mi vettük át egymás elleni érveiket, hogy megfelelő hangtompítással ismételjük a másik félnek. Nagy Lajosnak elmondtuk a munkásságára vonatkozó Kodolányi-megjegyzéseket, Kodolányival szembe viszont azzal érveltünk, amit benne Nagy Lajos kifogásolt, hogy an ügyelve persze, nehogy a bajkeverés bűnébe essünk. Minirekötőjűkkel szemben képviseltünk egy álláspontot, amely nem a mienk, hanem a tényleges vitakozó partneré volt. Mindig a jelen nem levő mellé álltunk, annak érveit tettük magunkévá és hangoztattuk, hogy a másik reakcióját kikényszerítsük. Csodálatos bújócskának nevezhetem ezt a játékot. Sem Nagy Lajos, sem Kodolányi nem olvasta fejünkre soha, hogy más nevében beszélünk, de válaszaikat következetesen úgy fogalmazták, hogy azokat az igazi címzettnek szánták. Természetesen a vita így nem lehetett olyan forró, mint közvetlen hadakozás formájában lett volna. Ahhoz ugyanis fogyatékosak voltak erőink, hogy Kodolányi sziporkázását, Nagy Lajos bágyadt kiábrándultságát, éppencsak foszforeszkáló rosszmájúságát megfelelő intenzitással fel tudjuk keleszteni.

Milyen természetűek voltak ezek a közvetett viták? Az első és igazit Kodolányi *A vas fia* című regénye váltotta ki. Nagy

Lajos, aki korábban még védte az ormánsági írásokat Szegedi Borissal szemben, fitymálóan húzta el a száját a hírre, hogy Kodolányi történelmi regényt ír. Egyszerűen a bezápolás tünetének nevezte Kodolányi új irányú érdeklődését. Mi aztán kérdés formájában megpendítettük Kodolányinak Nagy Lajos kifogásait, mintha saját aggályaink volnának azok. Kodolányi harcosan védte igazát, s eközben remek érveléssel fejtette ki a történelmi regényről mint hivatásról vallott nézeteit. Elhatárolta magát az „álmokergető” irányzatú történelmi regények művelőitől; gondosan, szemetnyitogatóan mutatott rá, hol, milyen időszerű célzásokat csempészett tatárjárás kori történetébe. Valóban, ebből a munkából hiányzott minden illúziókeltési szándék, nem a nemzeti nagyság mákonyával bódította el az olvasót, nem a hibák eltúlozásával ostorozott, hanem cselekvőleg azt igyekezett az olvasóban tudatosítani, ami nemzeti ébrenléthez vezethette az utódokat. A fajelmélet megszállottságát közvetítő nácizmussal szemben a céltudatos védelem megszervezésének fontosságára igyekezett felhívni a figyelmet úgy, hogy megmutatta, hová vezet a fejvesztett kapkodás. Bizonyította, hogy a legkövetkezetesebb eltipró politika is csak akkor lehet sikeres, ha a védelembe szorított nem fogja össze erőit, belső meghasonlásban, ziláltságban várja meg a beteljesedő végzetet.

Ragyogó okfejtése elbűvölt bennünket, s amennyire képességeinkből futotta, iparkodtunk azt a maga csorbíthatatlanságában vonultatni fel Nagy Lajos ellenében. Sőt, én a *Szabadság* 1936 pünkösdi számában a regényről írt ismertetésemben papírra is vettem mindezt. Nagy Lajosné Szegedi Boris ezért fullánkosan vont felelősségre, s bár férje ezúttal is óvta a szenvedélyeségtől, abban egyetértett asszonyával, hogy olyan dolgokat magyarázok bele a regénybe, amelyek hiányzanak abból. Nem volt hajlandó elismerni, hogy Kodolányi regénye a cselekvő hazafiasság igényéből fogant s időszerűbb kérdéseket bolygat, mint a korszak bármely más irodalmi terméke.

Ugyanebben az évben jelent meg Nagy Lajos *Budapest Nagykávéháza*, ezt viszont Kodolányi marasztalta el. Az indu-

latok hevében benne is elolvadt a *Kiskunhalom*ról táplált jó vélemény, s sehogy sem akarta észrevenni, hogy társa itt azonos törekvéssel és módszerekkel ugyancsak egy való-világ pontos keresztmetszetét adja. Kispolgáriságot emlegetett, azzal vádolta Nagy Lajost, hogy a kicsinyeskedés posványába süllyedt, csak apró bibelődésekre képes, regénye mozaiktömeg, semmi köze a nagyívű és a valóságot a maga teljességében megmutatni tudó igazi epikához. „A világ nem a Berlini tértől a Rákóczi térig terjed!” — vágta oda ádáz kérlelhetetlenséggel. Nem akarta elismerni, hogy az alakuló polgári világban az elkispolgárisodás természetes folyamat s ugyanolyan dezorganizáltság jele, mint a céltudatos hatalom által fenyegetett kisebb nemzet belső széthúzása. A más megjelenési mód más világgá is vált szemléletében.

Mi, akik arra kényszerültünk, hogy mindkettőjünkkel szemben a mindig ellentéteset valljuk, bizony sokszor belegabalyodtunk a beszédbe. Végtére is, a maga módján, mindkettőnek igaza volt. Igaza volt Kodolányinak, amikor a kis miniatűröket, még ha regényben fűzte is egybe azokat a szerző, pusztá bajt rögzítő röntgenfelvételnek bélyegezte, amely csak sebészi beavatkozás révén eredményezhetett beteg góc eltávolítást, és igaza volt Nagy Lajosnak is, hogy kizárólag a történelmen belül maradni hiányosságokhoz vezet s kérdéses az is, hogy a ráeszméltetés elérhető-e általa. Abban is igaza volt, hogy az embereket a maguk teremtette helyzetben kell inkább bemutatni, mert így ismerik fel, hogyan kell elkerülni a hibák megismétlését. És talán abban is igaza volt, hogy a kisművéség a jövő műfaja, az ideges kor türelméből nem futja a nagy tablókra, többé tehát hivatásukat sem tölthetik be. Ám azért egyiknek sem volt annyira igaza, hogy az apró fonáságok felvillantását „meddő vakarózásnak”, „öncélú műtyütkézésnek”; illetőleg a történelmi analógiák példamutató megjelenítését „árnyék-boxolásnak” minősítse. Ha az egymás ellen bennük gerjedt düh nem homályosította volna el tisztánlátásukat, alkalmasint eljutottak volna odáig, hogy egyikük elismerje a történelem örök időszerűségét, amennyiben abban

a jelenre utaló mozzanatok tisztán fellelhetők; a másik meg belássa, hogy a „műtyürkézés” éppolyan helyzetértképezés, mint a történelmi analógia kivetítése. És akkor minden bizonynyal más lett volna egymásról alkotott véleményük is.

Így azonban lassan rá kellett döbbernünk, hogy a két ember között kibékíthetetlenebb ellentét van, mint amilyent a szerencsétlen naplóközlési ügy kirobbantott. Ez az ügy csak felszította a parazsat, amely amúgy is izzott bennük. Látásmódjuk merőben különbözött: Kodolányi mindent a nemzet, az emberiség nagy sorsproblémáinak szemszögéből vizsgált, mérlegelt és alakító tényezőként igyekezett befolyásolni; Nagy Lajos ellenben megőrizte a hűvös megfigyelő látszólagos pártatlanságát s azzal, hogy mindent pontosan, hibátlanul lejegyzett és visszaadott, már betöltöttek tekintette szerepét. Kodolányi vászonra vetítette megrázó vízióit, Nagy Lajos egyszerűen lefényképezte a látott világot. Azzal a tökélyel, amivel egy kiválóan csiszolt lencse rendelkezik.

Mégsem ez a különbözőség jelentette a bajt. Hanem az, hogy mindegyikük kisebb értékű teljesítménynek minősítette, amit a másik végzett. Ez nehezítette meg, tette leküzdhetlenné a mi vitaközvetítő szerepünket is. Sokszor véltük úgy, hogy szélmalomharcot folytatunk. Maró pocskondiázásokat, rideg lekicsinyléseket, amivel Nagy Lajos a Suomi-könyveket, Kodolányi pedig az 1938-as Baumgarten-díjat fogadta, igazán nem közvetíthettünk.

Egyszer Nagy Lajos odáig ment, hogy önmagát meghazudtolva Kodolányi ormánsági regényeinek, novelláinak hitelességét is kétségbe vonta már. Apostagi tapasztalataira hivatkozott, azt mondta, ott minden fekélyt látott, annál riasztóbb kelevényeket csak a képzelet fakaszthat. Hadakoztunk Kodolányi mellett, bár nehéz helyzetben voltunk, hiszen a támadó fél olyan hiteles képre hivatkozhatott, mint a *Kiskunhalom*. Nem sokkal a *Földindulás* bemutatója előtt történt mindez. Az elsöprő sikerű Kodolányi-darab váratlan érvvel látott el bennünket. Kértük Nagy Lajost, hogy az ormánsági történetek végső megítélését függesse fel a darab megtekintésére.

téséig. Szegedi Boris nyomban tiltakozott annak még a gondolata ellen is, hogy a színpadi művet ura megtekintse. Nagy Lajos sem hagyott kétséget az irányban, hogy ilyen „lealacsonyodásra” ő bizony sohasem vetemedik. Kurtán és egyértelműen jelentette ki, hogy Kodolányi úr „nem írhatott” jó darabot, ergo, nincs megnézni valója. Egy hónap pereghetett le ezután a kijelentés után, a darab túljutott első, huszonötös jubileumán, amikor kibukott, hogy az író, egy házi perpatvar terhet is vállalva, mégiscsak elmerészkedett a Belvárosi Színházba.

— Tévedtem — ismerte be, minden előzetes acsarkodást feledve. — Nagyobb író Kodolányi úr, mintsem gondoltam. Hátborzongatóan hiteles, amit ezzel a Págerrel eljátszat. Úgy látszik az ő Ormánsága mégiscsak poklosabb, mint az én Kiskunságom.

Tárgyilagossága ekkor kerckedett felül először. És elismerését fenntartotta felesége meg nem szűnő áskálódásával szemben is.

Elfogultsága leküzdésének képességéről más vonatkozásban is tanúságot tett. A szabadverset ugyanis nem ismerte el költői teljesítménynek, azzal a megokolással utasította el, hogy nem kíváncsi olyan zenekarra, amely vastag üvegfal mögött játszik, s kívülről legfeljebb látható, de nem hallható. Akarnokok erőlködésének nevezte az ilyen költeményeket, művelőiket lapos közhelyek felsorakoztatóinak, akik képtelenek minden poétai témamegformálásra. „A rím, vagy régebben az időmérték volt a vers zenéje, azzal szárnyalt, bővült el; ezek nélkül üres puffogás minden — ebben foglalta össze véleményét. — Nekem a vers ne csikorogjon, hanem muzsikáljon!” Ezzel kicsit Nagy Andrást is figyelmeztetni akarta, aki ugyancsak „eresztett el” néhány szabadverset. Nos, egyszer megint jött egy ilyen Nagy András-vers, ha jól emlékszem, a *Pesti Napló*ban. Az ezt követő vasárnap este barátom leszólásra felkészülten jött velem a Bucsinszkybe, ahová Nagy Lajos szinte kizárólagos érvennyel áthelyezte nappali, esti tanyahelyét. Volt némi szorongás, míg Nagy Lajos sort kerített a témára:

— Miért nem írta meg ezt doktor úr, rímesen, a maga tehetségéből futná erre is.

— Rossznak találja így Nagy úr a versemet? — kérdezte András.

— Rossznak éppen nem — mondta szemrebbenés nélkül az író —, de képei olyan szépek, hogy rímmel égbe ragadnak az embert. Higye el, a maga gondolatai elbírják a rímet.

Ezt követőleg hamarost átzökkentünk a háborús korszakba. Ennek kimenetele lett fő vasárnapi témánk, mind Kodolányinál a Hidegkúti-úton, mind Nagy Lajos körében a Bucsinszkyben. A két író néma marakodása, rajtunk keresztüli vitája is meghalkult, letompult. Egyformán bíztak a náci-vereségben, egyöntetűen óhajtották az új világot, amely vérben, dörgések és haláltusák végső vonaglásában közeledett felénk. Az egybehangzó várakozás is segítette, hogy az ellentétek lassan leköszörülődjenek. Aztán bekövetkezett, amire mindketten számítottak, amit egyaránt vártak: a felszabadulás. Nagy Lajost mint megtalált gyermekét ölelte keblére az új rend, Kodolányit azonban eltaszította az a perzekútori szellem, amely az irodalmi világot már első pillanattól kezdve elöntötte, s amely félremagyarázható, eltorzított tünetek alapján hozta meg kellőleg át nem gondolt verdiktjeit.

Abban az időben Vatai László ma Tanács körúti lakásán gyűltünk össze néhányan, köztünk a debreceni kommunista Juhász Géza is, hogy meghányjuk-vessük, miként szabadíthatnánk ki barátunkat a szellemi karanténból, ahová zárták. Nem sokra mentünk. Senki sem merte saját bőrét kockáztatni, jóllehet mindannyian potenciális ellenfelei voltunk néhány hónap előtt a náci-uraknak, vaj nem volt a fejünkön, többen közülünk jelentős szerepet vállaltunk az újjáépítésben. Csak a reményt hangoztattuk, hogy az irodalom frontján uralkodó szellem lassan majd fellazul. Kodolányit természetszerűleg vajmi kevéssé nyugtathatta meg bölcs várakozásunk, elégedetlen volt velünk. Eljövet néhány percre így maradtunk kettesben, miközben a lakásból jöttünk le a lépcsőházban. Akkorjában vettek fel az újsütetű Írószövetségbe, s János ezt kicsit

épésen hozta szóba. Mintha rossz néven vette volna, hogy beléptem oda, ahol neki nincsen helye. Ismertettem a tényállást. Megvallottam, hogy eszem ágában sem volt jelentkezni, de Nagy Lajossal találkoztam a Nagykörút és Király utca sarkán, félóráig „agitált”, hogy álljak kötélnék. Arra hivatkozott, hogy a Szövetség irodalmi mellékhadak vadászterülete pillanatnyilag, mindjobban ellepik az egyesületet az irodalmon kívüli elemek, ezeknek tűrhetetlen diktatúráját pedig csak úgy lehet megszüntetni, ha az írók bevonulnak saját érdekképviseletükbe. Őszintén elmondtam Kodolányinak azt is, hogy ugyanekkor Nagy Lajos arra kért, igyekezzem a hozzám közelállókat is rábírní a belépésre.

— Az persze nem jutott eszedbe, hogy engem is szóba hozzál, mi? — lobbantotta szememre azonnal Kodolányi. — Rühes birka lennék a fénylő szőrű bárányok között. Csak-hogy a rühes birkaságomat is könnyebben vethetném le, ha karámon belül kerülnék.

Szemrehányása jogos volt, de ismertem az erővonalakat s nem mertem azzal megbízgatni, hogy igyekszem pótolni mulasztásomat. Nagy András sem volt akkor már az élők sorában, aki talán bátrabb lett volna. A bolha azonban fülemben maradt és csiklandozta a járatokat. Mindinkább arra a meggyőződésre lyukadtam ki, hogy tartozom lelkiismeretemenk valaminő próbával. Néhány napos tusakodás után aztán nyakamba vettem lábaimat s beállítottam Nagy Lajoshoz a kávéházba. Egyenesen feltettem a kérdést, milyen támogatást kapna tőle Kodolányi, ha jelentkezne az Írószövetségnél? Váztoltam helyzetét és megjegyeztem, hogy a mutatkozó bizalmatlanság elosztatása egzisztenciális kérdés számára. Megint munkához láthatna és művekkel igazolhatná, hogy megokolatlanul nézik görbe szemmel.

Nagy Lajos alsó állkapcsának rezegtetős csikicsukija ekkorra már állandó jelenséggé vált, de ehhez most még protézisét is hozzácsikorintotta.

— Segítségemet kívánja Kodolányi úr, aki annakidején eltanácsolt az oroszországi naplómmal? Hogy képzelitek ti ezt?

Elszomorodva állapítottam meg, hogy Nagy Lajosban több mint tíz év múltán sem csitult el véglegesen a sértődöttség. És ha már az ügyre sort kerített, nem hallgathattam többé az igazsággal. Kapóra is jött a dolog, érvül forgathattam meg. Megkérdeztem Nagy Lajost, nem kell-e utólag hálát adnia Kodolányinak, amiért megakadályozta a szovjet állapotok kipellengérezését. Ellenségei most esetleg őt szorítanák abba a helyzetbe, amelybe Kodolányi vértlenül jutott. És melyik írónak nincsenek esküdt ellenségei a tehetségtelenek nagyszámú hadában?

Leperegtek szavaim. Nagy Lajos képtelen volt belátni igazamat. Rekedten felkacagott és emlékeztetett arra, hogy annakidején a sajtófőnökség alázatos kiszolgálójaként nyomta el őt Kodolányi. Hiába hirdette akkor ő, hogy nem hisz ennek a beállításnak, s Kodolányi őt mint kommunista szimpatizánst tanácsolta el, fordított a dolgon, s most meg az igazról nem akarta elhinni, hogy az a való. Afelől sem tudtam meggyőzni, hogy felkéretlenül buzgólkodok, Kodolányi mit sem tud akcióról. Kijelentette, nem hajlandó olyan ember érdekében egyetlen lépést sem tenni, aki tíz év előtt mint kommunista ügynököt akarta cláztatni. Hiába emlékeztettem, hogyha utólag megváltoztatott feltevése lenne helyes, nyilván kellemtelenségei lettek volna a rendőrséggel. Mereven értésemre adta, ne próbálkozzék Kodolányi tagfelvételi kérelemmel.

— Legalább az önérzetét őrizze meg — tette hozzá zordan.

Nem fűztem sok reményt vállalkozásomhoz, mégis lesújtott a visszautasítás. Legalább annyit reméltem, hogy Nagy Lajos tapogatózik, s kétségtelen tekintélyét latbavetve igyekszik valami mellékösvényt találni. Nyers kikoszarásomat Nagy Lajoshoz méltatlan magatartásnak ítélt.

Emlékezetem rövid volt, elfelejtettem a *Földindulás*-esetet. Tudniillik, most is az történt, mint akkor. Nagy Lajos színleg elhárított, valójában megtett minden tőle telhetőt. Megpróbálta az Írószövetség akkori fő hangadóival megértetni, hogy Kodolányi befogadása csak a Szövetségnek lenne nyeresége. Ámde Gergely Sándort akkor még nem tudta jobb belátásra

bírni. Horváth Zoltántól tudtam meg, hogy Nagy Lajos nem maradt tétlen. Horváth méltatlankodott, amiért Nagy Lajos „exponálta magát” Kodolányi érdekében.

Nagy Lajos szinte szégyenkezett, hogy értesültem akciójáról. Ő úgy tervezte, csak eredményesség esetén vall színt. Bosszús volt.

— Nem tehetek róla, hogy némelyek szabadon garázdálkodhatnak a Szövetségben — tárta szét karjait elkeseredetten.

— Mélységesen szégyenkeztem.

Kodolányi akaratereje azonban csodát művelt. Ilyen viszonyok között is megírta a *Vízöntőt*. A regény megjelenését Nagy Lajos is megérte még, s őszintén örült, hogy akadt a könyvnek kiadója. El is olvasta. Immár nem beszélt „árnyékboxolás”-ról, mindössze annyit jegyzett meg, hogy a pillanatnyi helyzetben talán okosabb lett volna más művel letenni a garast.

— Így csak azt bizonyította, hogy van érzéke a monumentalitásokhoz, s ezzel még jobban maga ellen ingerelt egyeseket — jegyezte meg sajnálkozva. — Persze ez nem változtat a lényegen. Azt hiszem, korunkból az ő művei maradnak meg leginkább a jövő számára.

Halála után kötelességemnek éreztem, hogy Kodolányinak feltárjam a balul végződött közbenjárás történetét. Akkor már az ő feje felett is oszlóban voltak a fellegek, s elfeledte azt a keserű megjegyzést is, amit Vataitól eljövot a lépcsőházban még mondott: „Lajos megbosszúlta magát azért, amit nem követtem el ellene.” Olvasta *A lázadó ember* és *A menekülő ember* önéletrajzi köteteit és csettintett. Tetszékifejezéséhez még csak annyit tett hozzá, hogy utólag bánja a *Tízezer kilométer Szovjetország földjén* című sorozat megszakítását.

— Nem volt az szocializmusellenes írás — jegyezte meg erős nyomatékkal —, csak mi láttuk annak. Elvakultak voltunk és bántott bennünket, hogy a képzeletünkben idealizált világot valaki kritizálni meri. Így taszították el a franciák a mozgalomtól André Gide-et és mi majdnem Nagy Lajost. Pedig neki volt igaza. Sasszemei észrevették a személyi kultusz káros

kinövéseit és csak azokat tette szóvá. Ne sajnáld újra kezredbe venni a *Szabadság* régi számait, meg fogsz lepődni. Lajosnak csakugyan röntgenszemei voltak, ablak mögül, falakon keresztül is meglátta a világ visszásságait. Óriási képesség ez. Tévedtem, amikor a röntgenológus munkáját másodrendűnek minősítettem. Önálló tudományág ez. Lajos tudósi szinten művelte. Hiba volt kérődzésnek mondani az ő nagyvárosi kis történeteit. Az embert adta vissza mindegyikben.

Sajnos, ezt a kijelentést már nem közvetíthettem a másik félnek. Pedig nyilván jól esett volna neki ez, mint ahogy Kodolányinak is jól esett a *Vízöntőről* kapott elismerő vélemény.

IZES MIHÁLY

„MÍG ÖSSZE NEM ROGYSZ —”

„Mindennek kifejezésére olyan formákat kerestem, amelyek a legkézenfekvőbbek voltak, ahogy — ne tűnjön szerénytelenségnek — Tolsztoj mondta: — »Minden forma nélkül szeretnék írni, nem cikket, fejtegetéseket, nem is szépirodalmat, hanem mindent együtt elmondani, ahogyan tudom.« —”

(Váci Mihály: *A zszese madár-ról*)

JÓZSEF ATTILA (KARÓVAL JÖTTÉL...)
ÉS VÁCI MIHÁLY *TE BOLOND* CÍMŰ VERSÉNEK
ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

József Attila és Váci Mihály versének nyilvánvaló kapcsolata a vérszerintinél is erősebb közösségre utal: sorsuk azonosságai, az egyedüliség tünetei s a mindent átélni-megérteni szenvedélye rokonítja őket. Váci érzi, vallja is ezt:

„... A szenvedésekben megérteni őt nekem is adatott jog. A magány, a félelmek, a megrugdosottság szorongásait, a szenvedések nem ember szívébe való késeit ismerem, és tudom, hogy József Attilára azért is szüksége van a milliónoknak, hogy olykor még valóban megnevezhetetlen szenvedéseiket véle enyhítsék, magyarázzák. Imádom benne a század minden kereszten megfeszített szellemét, és szívet szorító szédülést érzek kutyavonításokat idéző, szomorú arckép: előtt.”

És József Attila is mondhatta volna, amit a szüleihez látogató Váci Mihály érzett és vallott meg *Út — a hóba írva* című emlékezésében:

„Panaszoltam a hajszát, melynek hámját magamra vettem. Magyaráztam az értetlenség körszínházát, ahol a körben ülő nézők mind csak félreértének, mert mind máshonnan, másképpen látnak: egyik csak fentről, másik csak lentről, megint mások csak balról, ismét mások meg csak jobbról. . . . Újra kezdtem. Könyörögve, haraggal, magyarázva és segítséget kérve. Mint húsz éve annyiszor. Legalább ő értené, hogy érte, értük öldösi magát távol is a lélek, csak az tartja már meg, hogy róluk, eltűnő nyomorult életükről hírt adjon, kirajzolja az ő tétován megvalósuló világukat. Csak az a vélt feladat tartja épen az elmét, hogy önekik még szükségük van ránk, akik sokan képtelen útra indultunk. mert hozzájuk hűek maradtunk . . .”

S rárimel erre az 1968-as Költészet Napjára, a Könyvtájékoztatónak írt vallomásának József Attilát idéző szakasza, mérhető bizonyosságául újra:

„Az igaz, a természetes ember küldetését akarta megvalósítani — a mítoszok, a mesék és a modern ember szabadságeszményét, emberi ideálját. Ám ez a törekvés még a XX. században is életet követelt . . . Nem minden kor követeli, hogy pusztulj el az igazságért, de minden időben követelmény ezekért a célokért a halál vállalásával élni . . .”

— és így élt ő, míg össze nem rogyott, újrateremtve sorsban, versben, eszményben a József Attila-it.

A műveket vizsgálva leljük meg erre a további bizonyítékokat: a filológiai, verstani, szóhasználati, képalkotási és — az objektíven csak a művekben mérhető — magatartásbeli hasonlóságokat, a versmagatartás azonosságát. Mindez nem a *Te*

bolonddal jelentkezik először Váci költészetében. Sokkal korábbi kezdetű. Váci *Betlehemes* c. versének például három József Attila-költeményben is (*Betlehem, Betlehemi királyok, Tiszazug*) megtalálhatjuk nyilvánvaló előzményeit. A *Te bolond* mégis a legalkalmasabb kutatólódásunkhoz, méréseink elvégzéséhez.

A (*Karóval jöttél . . .*) és a *Te bolond* egyaránt a költői életút számbavétele, és mindkettőben a magáramaradás panasa zajdul fel. A (*Karóval jöttél . . .*) közéletisége múltidejű, szemrehányásként jelentkező, míg a *Te bolond* cselekményessége a múltidejűségből átlép a jelenbe s elér a jövőig, a „míg össze nem rogysz” pillanatáig. A tudott vagy csak megérzett pillanatilag? — nehéz volna eldönteni. Pessimisták ezek a versek? Jobbért kiáltók. Illyés írta egy 1954-es esszéjében¹ a „pessimista versekről”, hogy jobbért kiált az mindegyik, minden jajkiáltás a kín megszüntéért kiált.

A költői egyedülvalóság közéletivé forrósuló szubjektív élménye emeli az egyetemes költészet szintjére József Attila és Váci Mihály költeményét. Az, amiről így ír Lukács György.²

„József Attila és Illyés Gyula írásaiban nyilvánul meg először Ady óta a magyar élet igazi egyetemessége. Mert ellentétben az epigon esztéták felfogásával, igazi egyetemesség csak ott jön létre, ahol a költőnek még a legszubjektívebb élményei is mélyen át vannak hatva a nemzeti sors, a közélet nagy problémáitól, ahol a legegységesebb élmény is ezeket a kérdéseket emeli költői és világnézeti magaslatokra.”

Mindkét költemény kulcsszava a számonkérő-önvizsgáló jelentéstartalmat hordozó „*te bolond*” szókapcsolat, s mindkét vers a meghasadt költői énből csak a felhívottat, a „te”-t őrző formát használja. A meghasadt költői én két oldala között folyó párbeszéd, mely valahol a középkorban a test és lélek dialógusával kezdődött³, éppen századunkban vált jellegzetes

¹ ILLYÉS GY.: *A pessimista versekről* (Ingyen lakoma II. kötet, 96 — 102.).

² Valóság — 1965/3.

³ VILLON: *A szlv és a test vitája*. (Ford.: Szabó Lőrinc. *François Villon összes versei*, Európa, Bp. 1963. 137—39.)

versmagatartássá. Csakhogy Váci Mihály szinte kizárólagosan a vallomásos, az „én”-t őrző formát használja költészetében, alig néhány verse őrzi-teremti újjá a felhívásos formát,⁴ így ennek alkalmazása a *Te bolond* esetében bizonyító erejű: a József Attila-hatás vallott-vállalt megnyilvánulása.

A két vers egész sorai is azonosíthatók, a visszacsengés nem korlátozódik a szóhasználatra:

Végre mi kellett volna, mondd?

.....

S hány hét a világ? Te bolond.

(József Attila)

Már összeroskadsz — végre mondd:

mit is akarsz hát, te bolond?

(Váci Mihály)

Szerettél? Magához ki fűzött?

Bujdokoltál? Vajjon ki űzött?

— — — —

Mért nem éjszaka álmodtál?

(József Attila)

Ki kérte forró haragod,

szeretni ki bujtogatott?

s hogy felgyújtsd magas éjjelek

csúcsán lobogó életed, ...

(Váci Mihály)

A József Attila-i egyszerű kérdőmondat („Mért nem éjszaka álmodtál?”) Váci Mihály versében képpé tágul már és metaforává sűrűl, az éjszaka alkotó költő, aki nappal álmodik, a *Téli éjszaka* és a *Külvárosi éj* költőjével rokon.

A Váci-vers egy másik képe:

Ki bízott e sorsra itt,

hogy szívedet rohamra vidd, ...

József Attila az üzemek—gyárak fölé emelt szívét, az anyag gyermekcinek tárgyá—fegyverré vált, birtokolható—hasz-

⁴ Ezek a versek: *Kiváltság*, *Szimfónia*, *Távolodó*, *Mi maraszt?*

nálható szívét alkotja újra.⁵ S a haddá szervezett erő, a költő szívén átvezényelt hadseregnyi indulat, a József Attila-i ars poetica a versek rímét szertedübörgő testvéri tankok hadserege.⁶ S ezek a sorok:

Látod, már azok, éppen ők,
kikért elszórtad szép erőd,
megvannak nyugton nélküled,
kivívják győztes ügyüket,
sorsukat bizton terelik
cél felé időnk medrei.

— — — —
Rádszólnak, lásd, leintenek,
mosolyognak, legyintenek,
hagyják, hogy haragod kiöntsd,
— nem árt, ha magában dühöng; —
S halálos indulataid
nem érti, kire tartozik.
De mondd, kiáltsd, terjeszd, dadogd
jogos igazad, igaz jogod.

nem azonosak-e József Attila (*Ős patkány terjeszt kórt . . .*) című versének soraival a tartalom felsorolásos litánia mögé bújtatott mondandójával?:

S mint a sakál, mely csillagoknak
fordul kihányani hangjait,
egünkre, hol kínok ragyognak,
a költő hasztalan vonít . . .

---

⁵ JÓZSEF A.: *A város peremén* :

Ím itt vagyunk, gyanakvón s együtt,
az anyag gyermekei,
Emeljétek föl szívünket! Azé,
aki fölemeli.
Ilyen erős csak az lehet,
ki velünk van teli.

⁶ JÓZSEF A.: *Ars poetica* :

S hol táborokba gyűlt bitangok
verseim rendjét üldözik,
fölındulnak testvéri tankok
szertedübörgni rímeit.

S mégis bízom. Könnyezve intlek,
 szép jövőnk, ne légy ily sivár! . . .
 Bízom, hisz, mint elődeinket,
 karóba nem húznak ma már.

s a Váci Mihály versében kimondott költői program jelszavai,
 a:

– Járda, villany, gyár, iskola!

is rárimel a Flóra-szerelemtől várt József Attila-i igények való
 világban mérhető mértékére:

Úgy kellesz nekem, Flóra, mint falun
 villanyfény, kőház, iskolák, kutak;

Vizsgáljuk meg most a két vers képeinek művön belül mérhető értékét, jelentéstartalmát s az állítmányok időbeliségét. A „karó” kétféle funkciója köz- és népnyelvünkben egyaránt ismert, feltételezhetjük, hogy József Attila is a szőlőt, paradicsomot, paprikát, de babot, virágot is támasztó bot és a falusi verekedések fegyverére utaló jelentéstartalmakat, sőt a karó szó a kóróéhoz hasonló hangtani—hangulati hatását, a csupaszág, kopárság virággal szembesített jelképiségét egyaránt ismeri. A virág a szelídség—szépség, de a cicomázottság hordozója is, a József Attila-i mondatból még a kimondatlan jelző is kihallik: vágott virág, hisz élővirággal „jönni” nemigen lehet. A szó jelentésértéke a mondatban körülbelül a „halott, élettelen, természetből kiszakított szelídség—szépség” fogalommal egyértékű. A két szó, a két metaforaértékű szó tagadószóval kötött egymásmellettisége már önmagában meghatározza a vers hangulatát. A „másvilág” is két jelentéstartalmú, egyidőben jelent nemlétezőt és mindenekfelettit, hisz a (*Karóval jöttél . . .*), a *Bukj föl az árból* és a *Le vagyok győzve* hívő—hitetlen számadása után íródott már.⁷ Ugyanígy az ígért

⁷ JÓZSEF A.: *Bukj föl az árból* :

Ijessz meg engem, istenem,
 szükségem van a haragodra.
 Le vagyok győzve, (győzelem ha van),
 de nincs, akinek megadjam magam.

„arany” is önmagában hordja az érték-mégsem-kenyér: haszontalan érték feszültségét. A cselekvő igéket (jöttél, feleltél, ígértél) követő „csücsülsz” már-már csak állapotot, történést jelöl, az igék egymásutániságával csökkenő cselekvésérték, múltból a jelenig, a nullapontig ér itt. A „bolondgomba” a következő hasonlat állítmánya (hasonlója) is becsapott s becsapó kinek-kinek. Aki nem ismeri, annak méreg, aki ismeri, annak elhagyandó—kerülendő. Állapot. Ami történeti—társadalmi vetületben a Hét-Toronyba-zártsággal egy. A „sohasem menekülsz” szókapcsolat időtleníti ezt az állapotot. A feszültség a következő sorokban oldottabbá, más minőségűvé válik: már nem egy-egy metafóraértékű szó hordja önmagán és önmagában, de tárgyak, cselekvések, érzelmek szembesített ellentéte: tejfog és kő, sietés—elmaradás, nem-éjszaka-álmodás. Az egyminőségű ellentétpárok keverednek aztán: személy és tárgy a cselekvéssel, a hozzá nem illő cselekvéssel kerül szembe, hogy végül a cselekvések, az egymással nem támogatott cselekvések szembesüljenek. S ez a sajátos nyelvi fokozás a vegetációra biztatásig ér el, mint következményig és következőkig s a teljes hiányig:

se késed nincs, se kenyered.

Mért hordhatja a kép a teljes hiány jelentéstartalmát? Nem csak azért, mert kés és kenyér együtt kellene az étkezéshez és az azt előző, ahhoz kellő kenyérszegénységhez, de mert egyőjük is elég volna a másik megszerzéséhez: kenyérral szerzett erővel elérhetővé válik a kés, a kés birtokosa megszerezheti a kenyeret.

A *(Karóval jöttél . . .)* első versszakának múltidejűsége a második versszak jelenével szembesül, a harmadik—negyedik—ötödik versszakban a szakaszokon belül történik már ez a szembesülés, hogy a versvégi, az utolsó versszak feloldja az időbeliség változásának fokozásával gyorsuló ritmust a — mondjuk újra: kilátástalan — jelenben. A vers így végül egy végtelenbe csengő gitár-akkord dallamát idéző.

Hasonló Váci Mihály költeményének időbelisége is, a *Te bolond* végső struktúrája pedig azonos a *(Karóval jöttél . . .)*-

ével. A Váci-vers a jelen rövid ténymegállapítása után a múltat kutatja hosszan, mígnem újra a jelenig ér, azt vizsgálja tüzetesen, s egy sornyi múltra-utalás után folytatja a jelen vizsgálatát, a múltba-érő jelenét („Cselédek fia: — drága szép / ügyhöz szegődött hű cseléd / Kamaszként már a tanító / eljegyzett sorsát álmodó; / — tanya ügyvédje, mérnöke, / történelmünk vad ügynöke . . .”), hogy ez a jelen a jövőig érjen, a jelennel szembesülő („magad értük halálra rontsd”), már a múlt és jelen vizsgálatok fölcserélő (kivívják győztes ügyüket”) „—, Járda, villany, gyár, iskola!”) jövőig érjen el a végtelenbe csengetve így e vers gitárzenéjét is. Ha a József Attila-vers dallama basszusgitáron hangzott, ez a szólógitár szólama.

A vers indítása az „összerokadsz” — „mit is akarsz” cselekménypár ellentéte, s a „bolond”-ot szólásra ösztökélő felszólítás: „mondd” — hiszen a bolondtól még nevét se kérdezzük soha, nem hogy szándékait és akaratát. Az összerokadás a fokozódó súly alatti elerőtlenedés ígéje, s párjával, a versvégi, azonnali elerőtlenedést jelentő „össze nem rogysz”-szal, mintegy keretbe fogja a verset. Egy a József Attila-versben a „jöttél”-től a „hajtsd le szépen a fejedet”-ig érő ívhez hasonló, a „már” és a „míg” határozókkal folyamatosított-vízszintesített, az „összerokadsz — Mi üz hát mégis? — míg össze nem rogysz” pontokkal felrajzolható ívet mutat föl. A József Attila-vers ívének csúcsa, ahogy Vácínál a „Mi üz hát mégis?” számonkérése, a „híres vagy, hogyha ezt akartad. / S hány hét a világ? Te bolond.” szembesítés. A József Attila-versben a kulcsszóként számontartható szókapcsolat itt, a csúcson hangzik először, Váci evvel indít; már verse második sorában szerepel a „te bolond”, s ezt adta, már-már vallomásértékűen verse címének is. Elkerülhetetlen, hogy Csokonai *Tempefőijének* keserű szavaira gondoljunk: „Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon!” — s ez a hajdanvolt kifakadás a két versben szereplő szókapcsolat kulcsa s őse is.

Váci Mihály versének első része aztán az összerokasztó súlyt, a biztatás nélküli „sorsot” mondja-részletezi, a leggyöngébb fegyverrel, a szívvel rohamozó s kitért mellel védő-

védekező, a jog s felhatalmazás nélkül szóló–szájáló, megbízók nélküli, választók-jelölők-nélküli, kéretlen haragú, kéretlen szeretetű, magas éjjeleken lobogó, erőtlenül is hadseregnyi szervezésű — hadseregnyi indulatú költőt, költősorsot teremti újra és újjá tapasztalataiból. Szembetűnő a versben a harcászati szakkifejezések nagy száma (roham, haderő, hadsereg, — később: besoroz, toboroz, sorkatona, szuronyos, gyalogos, homokzsáknak szánt baka, hadjárat). Ennek magyarázatát e szavak történelmileg determinált jelentéstartalmában leljük: az alkatilag szelíd, ölelőn-lírai költő ezekben véli meglesni „a költészet = háború, harc” képlet költői fölmutatásához szükséges nyelvi eszköztárat. Mint korábbi vizsgálódásunk során láttuk, József Attila is — s éppen az *Ars poetica*-ban — használta ezt a nyelvi—formai lehetőséget.

A harcászati szakkifejezések sorolása aztán hirtelen lágyszelíd emberi világ szavaira cserélődik:

Cselédek fia: — drága szép
ügyhöz szegődött hű cseléd.

Hogy aztán az ifjúságot újraélve fölforrósuljon, áthevüljön újra a vers szóközege ilyen ellentétképekig:

Nyilvános összeesküvő —
— biztat cinkosod: a jövő.
Eszpresszók és tanyák között
bujkáló, mindig körözött,
népszerűsített lázadó,

A vers ellentétes kötőszóval induló szakasza a jelen idejű egyszerű kérdésekre adott végtelenülő, fokozott harcra biztató válaszaival hozza közelebb a versvég halálig tartó hűséggé érő csakazértisát:

Kiáltsz — s nem hallgatnak oda?
Te nem hallgathatsz el soha!
Elhallgatnak? — Légy hangosabb!

...

— Verd magad, mint a szív, zuhogj,
ne éltesen már csak e gond:
magad értük halálra rontsd,
míg össze nem rogysz — te bolond!

Többszörös a visszarímelés itt a vers indító képeire, soraira, nem csak az „összerokadsz” változik „összerogysz”-ra, de a rohamozó szív is a magát verő, magát halálra rontó költő jelképévé vált át, s a „mit is akarsz”? kérdésére itt már az életút, az elődök, az adott kor kényszere s a költő belső parancsa felel:

Te nem hallgathatsz el soha!

...

Nincs jogod, hogy hangot ne adj

Mintha a József Attiláról mondott prózai vallomás parancsa ismétlődne. „Nem feltétlenül kell meghalni másokért, — de élni másokért, ez a költői lét legelemibb feltétele . . . minden időben követelmény ezekért a célokért a halál vállalásával élni.” Van még egy, magyarázat értékű előzménye Váci Mihály versének, József Attila utolsó költeménye:

Egyedül voltam én sokáig.
Majd eljöttek hozzám sokan.
Magad vagy, mondták: bár velük
voltam volna én boldogan.

(*Íme, hát megelétem hazámat . . .*)

De ez már Váci Mihály utolsó költői korszakának verseihez vezet el bennünket, a még néha harcra vágó—harcot akaró, de már a természetbemenekülést is megfogalmazó, a halálig érő társtalanságot kimondó versekig. Azokhoz, melyek versmagatartása oly annyira hasonlít a legvégső József Attila-i magatartáshoz:

Talán eltűnök hirtelen,
akár az erdőben a vadnyom.
Elpazaroltam mindenem,
amiről számot kéne adnom.

(*Talán eltűnök hirtelen . . .*)

Mintha ugyanezt mondaná a *Mint a példabeszéd*ben:

Én úgy szeretnék népem
mesélő emlékezetében
pár szóban megmaradni,
ahogy ma a beszédben
példa s bölcsesség képpen
közmondást szoktak bólogatni

— bár ez korábbi, az utolsó korszakot még csak csírájában
hordó Váci-vers. De eleven bizonyíték már *Sárkány-szülő*
című verse:

Voltam vacogva, kényszerítve — bátor;
két tűz vert: — csak előre volt irány.
Akit osztozni nem fogad be tábor,
fut, messze — s győzni egyedül kíván.
— — — —

Amitől én a megváltást reméltem,
eltakar, amíg felfal engemet.
Sárkányt szültem — s most tűzleheletében
nem vehetek tiszta lélegzetet.

A hír letépte, — lobogtatja arcom,
mint zászlócímer — torzulva ragyog;
képmásom az — a kor tépi viharzón;
— vállalom is — de nem csak az vagyok!

A költemény teljességgel a József Attila-i számonkérést mondja
újra: „híres vagy, hogyha ezt akartad. / S hány hét a világ?”
— de ő éppen nem hírért-névért vállalta ezt a sorsot:

Mert éltem én már minden ember módján.
Szolgálni akartam és áldozódni,
s ezért föladtam boldogságomat.

.....
Talán elég lesz,
ha megőrzöm
mindazt, amit az emberről hiszek,
és önmagamban, mint egy szigeten,
tovább mentem, amit tízezer éve
magából tűzzel vassal, hittel alkotott.⁸

⁸ VÁCI M.: *Szigeten* (Kortárs, 1968/7.).

„Szolgálni”, „áldozódni” a Váci Mihály-i költészet és sors kulcsszavai, a *Te bolond* kulcsszavai is, mégis milyen keserűségek és bántalmak tették fáradttá és szomorúvá a javakorabeli férfit, sikerei teljében a költőt, hogy elkívánkozzon innen, ne lelje helyét:

Valami szürke köd közeleg,
benne egy varjú károg.
Nem látok jól — jöjj közelebb;
vezess, magyarázd, merre járok.⁹

s hogy a „lakatlan” Földet énekelje és dicsérje¹⁰ — általunk utolsónak ismert versében? Egy másik versében megleljük a *Te bolond*-ban már részletezett választ, az egyedülséget:

Még nem hiszem, hogy ne lehetett volna
élni: — a lehetetlent ostromolva,
hát próbálom önvesztő szerelemben
mi e g y ü t t — nem lett volna lehetetlen.

(*Eső a homokra*)

S ezek a sorok, egy könyörgő fohász (*Vigyél el innen* — 1969) sorai elmondják az okokat is:

Csontomat összetörték,
megtaposták az arcom,
gázoltak a szemembe,
kioltották a homlokom,
letérdeltettek engem,
kaján dereseikre húztak,
kötöztek kalodákba,
kutyámat elzavarták,
tereltek a terekre,
és legelték a lelkeim.

Pedig: „Hatott, olvasták, szavalták. Nemzedéktársai közt tán a legtöbbet. Utolsó verseskötetének, az 1968-ban megjelent *Eső a homokra* címűnek a példányszáma 16 000. Siker várta

⁹ VÁCI M.: *Vakvezető* (Kortárs, 1969/10.).

¹⁰ VÁCI M.: *Mintha lakatlan lenne . . .* (Élet és Irodalom, 1970. április 25.).

különben is. Jó kiállású, jóarcú, jóbeszédű férfi volt; megnyerő lmenek, szemnek, szívnek egyaránt. Képviselethette otthonmaradottjait a szó betű szerinti értelmében is. Országgyűlési képviselő is volt.”¹¹ — mondja róla fölfedező pályatársa, mestere: Illyés Gyula, s hozzátehetjük ehhez még, hogy József Attila-díjas, Kossuth-díjas is volt. De nem erre, nem csak erre vágyott. Arra, hogy vele legyünk, hogy társai legyünk harcában, minden pillanatában, s éppen neki nem jutott ideje ránk mindig égő élete folyamán. S hagyatéka, a Che Guevaráról írt verse is (*Új Írás* — 1970/ 5. sz.) mintha róla szólna:

„A Yuro folyó kanyonja fölött, ahol hadseregünk katonái lefegyverezték a hírhedt társadalom-ellenes csoport vezetőjét — ismeretlen tettesek jelet állítottak az alábbi szöveggel:

Itt esett el, akit mi magára hagytunk,
Mert még nem tudtuk — kicsoda ő.
Nem ölték meg: rejtegetjük a hegyekben.
Felismerjük már, ha közénk visszajön újra. —

De ő nem a rendszer ellen, hanem csak annak bajai ellen fogott fegyvert, írt verseket, s a rendért áldozta életét, hisz az szíve szerint való volt. S már szívünkben őrizzük, akit „magára hagytunk”:

Akit a nép ajkára vesz, vállára veszi azt,
akit a nép vállára vesz, szívébe zárja azt,
akit a nép szívébe zár, nem hal meg soha az.

írta *Legenda* című, az *Új Írásban* legutóbb (1970/9. sz.) megjelent s halálon túl érő s élő versében. És legendák kelnek már róla is, mint nagy verse hősről, Guevaráról, akinek nevét így mondják ma Bolíviában a parasztok, akik magára hagyták: San Erneste de la Higuera; Higuera-i Szent Ernő. Azt mesélik, Váci Mihály bombatámadás áldozata lett Hanoiban. Azt mesélik, József Attila halálhírét a falu bolondja hordta szét

¹¹ ILLYÉS GY.: *Váci Mihály világa és költészete* (Népszabadság, 1970. október 4.).

Balatonszárszón, s azt mesélik, holttestét Magyarország térképével takarták le a vasutasok. Így őrzi őket „mesélő emlékezetében” a nép, így őrzi József Attilát és Váci Mihályt, aki a József Attila-i sorsot teremtette újjá *Te bolond* című versében, s aki ezt a sorsot élte minden pillanatában, bár megváltozott, emberibb körülmények között, — és:

kazlak alatt a csók után majd legénynek a lány,
fiú apának, apa a családnak vacsora után,
róla beszél: — Volt valami, valami lesz talán.

(*Legenda*)

Váci Mihállyal 1961-ben találkoztam először Sopronban. Utoljára 1970. március 18-án az *Új Írás* szerkesztőségi szobájában. Ott és akkor loptam el tőle egy feljegyzését, melyet testamentumaként őrzök azóta:

„Ezt a gyereket támogatni kell . . . Életét, sorsát, a mai szegény embereket igaz, eredeti költészettel fejezi ki. Nem kiforrott még, naív néhol, de tehetséges, költő. Segíteni kell . . .”

— bocsássanak meg hát, ha írásomban néhol elfogult s naiv vagyok.

ANGYAL ENDRE

EMLÉKEZÉS A VAJDA JÁNOS TÁRSASÁGRA

Kőhádi Zsolt cikke (*A Vajda János Társaság értékeléséhez* — It. 1970/4) adott ösztönzést arra, hogy írógéphez üljek és papírra vessem saját emlékeimet a Társaságról. Már régóta készültem erre, most azonban itt a kínálkozó alkalom. Meg is kell tennem ezt, mert az emlékek, harminc-harmincöt év távlatából, egyre halványulnak. Kőhádi cikkét ezért örömmel üdvözöltem: szorgalmas és értékes kutatómunkát végzett. Mégis látszik, hogy forrásait kénytelen volt másod-harmadkézből meríteni. Ezért talán nem árt, ha a szemtanú néhány kiegészítéssel és korrekcióval áll elő.

1935 és 1943 közt mint bölcsészhallgató, majd mint fiatal tanár, több-kevesebb rendszerességgel látogattam a Társaság üléseit, először az Andrássy úti helyiségben, majd a Teréz körúton, ahol tágasabb volt a hely. Tudomásom szerint mindkét helyet csak bérelte a Társaság. Leggyakrabban az 1935–1939 közötti években jártam el a Társaság előadásaira, irodalmi estjeire. Először 1935 végén — vagy talán csak 1936 elején? — voltam a Társaságban. A *terminus ante quem* ; 1936. június 23, Surányi Miklós halála.

Tudjuk, hogy Surányi körül — bár ő a „hivatalos” irodalom képviselőjének számított — nagy botrányt kavartak, amikor kiadta Széchenyi-regényét (*Egyedül vagyunk*). Surányi felvette az elébe dobott kesztyűt, és éppen a Vajda János Társaságban védte meg regényét. Nagy előadásában kifejtette: az „intimitások”, amelyeket regényének szemére hánynak, Széchenyi naplóiból merítette, s ezek a naplók az Akadémia kiadásában bárki számára hozzáférhetőek.

Ezt az előadást hallottam, de már előtte — vagy talán mégis csak utána? — részt vettem azon a Szabó Lőrinc-esten, ahol a költő nemrég befejezett „repülő-verseit”, egy Budapest–Zürich közti repülőút emlékeit mutatta be Ascher Oszkár. Maga Szabó Lőrinc is szavalt verseiből és műfordításaiból — emlékszem egy litván népdaltolmácsolására —, s Turóczi-Trostler József tartotta az igen tartalmas bevezetőt. Turóczi-Trostler németre is lefordította a repülő-ciklust: ezt a fordítást is bemutatták a Társaságban.

Nemcsak az Andrássy úton, majd a Teréz körúton ülésezett a Társaság, hanem több alkalommal rendezett irodalmi estet a Zeneakadémia kistermében is. Pontos dátumot most sem tudok megadni: 1936–37 telén lehetett. Itt is van azonban *terminus ante quem* ; 1937. április 3, Juhász Gyula, illetve 1937. december 3, József Attila halála. A konferanszié — emlékezetem szerint Plätz Rudolf — sajnálattal jelentette be: a két költő betegsége miatt nem jelenhetett meg személyesen, verseik azonban szerepelnek. (Ekkor tehát mind Juhász, mind József életben volt még.) Szinte az egész akkori költőgárda

felvonult; egyesek maguk szavalták verseiket, másokat kitűnő előadóművészek tolmácsoltak. Emlékszem Sík Sándor lobogó piarista reverendájára, emlékszem az egyik Erdélyi József-vers (*Örök élet*) kitűnő megzenésítésére. Legnagyobb hatással mégis három fiatal költő volt rám: Radnóti Miklós, Vas István és Zelk Zoltán. Nevükkel, verseikkel később is gyakran találkoztam a Társaságban.

Különösen nagy élményt jelentettek a prózaírók és kritikusok. Szerb Antal, Turóczi-Trostler József, Halász Gábor, Hont Rezső, Bálint György előadásaira mindig szívesen mentem el. Igaz, Bálint György gondolatmenetét kissé bonyolultnak éreztem, ma azonban — tragikus életpályájának és impozáns életművének ismeretében — tudom, hogy ez a látszólagos „bonyolultság” nem volt más, mint a kortól rákényszerített „aiszóposzi nyelv”.

Szerbvel, Turóczi-Trostlerrel, Halással, Honttal személyesen is megismerkedhettem. Büszke vagyok arra, hogy Szerb Antalt barátomnak nevezhettem. Jártam lakásán, megismerkedtem feleségével, kedves könyveivel és kedves macskáival, s nemegyszer hosszú sétákat tettünk a budai hegyekben: utóljára 1943—44 telén. Szerb Antal ekkor tele volt bizakodással. Sajnos, ma már tudjuk: alaptalanul.

Érdekesen alakult a Honttal való kapcsolat is. Őt is többször felkerestem lakásán, az ő feleségét — Hont Erzszi színművésznőt — is megismertem, s találkoztam azokkal a baloldali fiatalokkal, akik ott, a baráti körben, nem titkolták szocialista érzelmeiket. Számos baloldali könyv is Hont lakásán került először kezembe.

Hont rendezte a Zeneakadémia kistermében 1941 tavaszán — kevéssel a szovjetellenes háború kirobbanása előtt — azt az irodalmi—művészi estet, amely ezt a körülményes címet viselte: *Színház és tánc a Kárpátoktól a Csendes-óceánig*. Persze mindnyájan sejtettük, hogy a Szovjetunió művészetéről van szó. . .

1939—41 közt, az akkori politikai helyzetben, alkalom nyílt a Szovjetunió gazdaságának, kultúrájának, irodalmának „legá-

lis” ismertetésére is. Igaz, a Horthy-rendszer urai óvatosak voltak. Sokáig ígérték a Nagy Péter-film bemutatását, végül azonban visszaretentek tőle, és „kárpoztulásul” egy harmadrangú francia író regényét (*Nagy Péter, a cárok cárja*) dobták piacra.

Óvatosan kellett tehát Hontnak is eljárnia, annál is inkább, mert — emlékezetem szerint — az est egyik szervezője a Vajda János Társaság volt. Mégis, sokat hallottunk, láttunk, tanultunk. Az egyik szovjet indulónak olyan frenetikus sikere volt, hogy a közelemben ülő egyenruhás rendőrtiszt is ütemesen verte lábával a taktust. . . Elmondhatom: ez az est, majd a rövidesen ezután megnyílt szovjet kiállítás a Nemzetközi Vásáron sokunkat immunissá tett az 1941–1944 közti évek ocsmány-ságaival, rágalmaival szemben.

Halász Gábor — ugyancsak gyakori előadója a Társaságnak — zárkózottabb természet volt, mint Szerb vagy Hont. Vele többnyire csak a Széchenyi könyvtárban találkoztam, rövid beszélgetésre. Ezek a rövid percek is tartalmasak voltak: az imponáló tudású Halász gyakran hívta fel fontos könyvekre a figyelmemet, s így mint kezdő kutató, nagyon sokat köszönhettem neki. Az ő környezetében — talán éppen a Társaság valamelyik előadóestjén — ismerkedtem meg Tolnai Gáborral, akitől ugyancsak igen sokat lehetett tanulni.

Voltak aztán „szenzációs” események a Társaságban, így az az est, amikor Kornis Gyula tartotta székfoglalóját. A Horthy-korszak államtitkára és a világius életű szerzetes-professzor akkor már szinte „baloldali” jelenségnek számított, hiszen a politikai porondon már Imrédy és Szálasi ágáltak, mégis Kornis megválasztása nyilván a „felsőbb körök” felé tett gesztus volt. Egy kultúrfilozófiai témáról tartotta székfoglalóját, előtte azonban meleg szavakkal hálálkodott, és elmondta: fiatal korában író szeretett volna lenni. Most, úgy érzi, elérte célját: a Vajda János Társaságba való felvétellel „íróvá avatták”.

Érdekes volt az is, amikor — már a negyvenes évek elején — Bóka László főhadnagyi egyenruhában jelent meg a pódiumon, s tartotta meg előadását, a modern magyar irodalomról.

Az előadás csöppet sem volt „militarista” jellegű, sőt Bóka elnézést is kért a meglepődött közönségtől. Katonai szolgálatot teljesít — mondta —, a laktanyából jött, s már nem volt ideje polgári ruhát felvenni.

Megjegyeztem magamnak Féja Géza Ady-előadását. Szokott temperamentumával beszélt, felesége, a feltűnően szép Féja Magdolna pedig talán még több temperamentummal adta elő az Ady-verseket. „A népi írók és a falukutató mozgalom képviselője” tehát nem szorítkozott csak Sértő Kálmánra és Szabó Zoltánra. Kőhádi maga említi Németh László és Kodolányi János szereplését a Társaságban: én azonban csak a fel szabadulás után ismerkedtem meg velük.

Amikor a Társaságba jártam, belépőjegy nem volt — kivéve a zeneakadémiai esteket. A bejáratnál, illetve az irodában be kellett azonban iratkozni a Társaság tagjának. Ez bizonyos egyesületjellegét adott a Társaságnak, hiszen az így beiratkozott tagok nem voltak egyúttal az előadói gárdának is részei, inkább csak az anyagi fedezetet biztosították. Viszonylag csekély összegű volt a negyedévi, félévi vagy évi tagsági díj: a nyugta felmutatása pótolta a belépőjegyet. Igaz, pontosnak kellett lenni, mert — kissé ellentétben Kárpáti Aurél szavaival — az előadóesteket nagyon sokan látogatták. Mind az Andrássy úti, mind a Teréz körúti helyiségben ajánlatos volt 20–30 perccel előbb megérkezni, hogy ülőhelyet kapjunk.

Akkor, 1935 után, a Társaságnak már határozott baloldali arculata volt, ha — mint mondtuk — tett is a „rendszer” felé bizonyos gesztusokat. A nézők sorában azonban ifjúmunkások, diákok, kishivatalnokok ültek: sokuknak gomblyukában a „kalapácsos ember” ismert emblémája.

Az egykori látogatók, hallgatók közül még biztosan sokan élnek. Ha Kőhádi cikke és ez a kis írás kezükbe jut, talán ők is kedvet kapnak arra, hogy megszólaljanak, elmondják emlékeiket a Társaságról. Én sajnos valóban csak emlékeimre hagyatkozhattam: feljegyzéseket nem készítettem, a könyvek, amelyek a tagsági díj fejében jártak — emlékszem például Kárpáti Aurél tanulmánykötetére —, a háború során elpusztul-

tak. Remélem azonban, hogy mások is visszaemlékeznek, hogy sikerül újabb forrásokat is feltárni, s így majd sor kerülhet egyszer összefoglaló szintézis és értékelés megírására a Vajda János Társaságról, arról a Társaságról, amely sokunk számára ifjúságunk egyik szép szakaszát jelentette.